

HELENA KNIFIĆ SCHAPS

SAVJETOVANJE O UREĐENJU I NOVOJ NAMJENI TVRĐAVE NEHAJ U SENJU, 1963. GODINE

Helena Knifić Schaps
Oboj 68
HR 10000 Zagreb
arhprojekt@inet.hr

UDK: 94(497.56Senj)"20"
725.182(497.56Senj)
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 2023-07-03

Po formalnom osnivanju Gradskog muzeja Senj 1962. godine jednu od ishodišnih aktivnosti predstavlja *Savjetovanje o uređenju i savremenoj namjeni tvrđave Nehaj*, održano u Tvrđavi 22. srpnja 1963. godine. Na *Savjetovanje* su pozvani tada najjeminentniji stručnjaci s područja zaštite spomeničke baštine, planiranja i projektiranja, kao i predstavnici političkih struktura tadašnje Države, Republike, Kotara i Grada. Značaj *Savjetovanja* je u jedinstvenosti stava relevantnih institucija i stručnjaka te u odlukama kojima se dodjeljuju formalne i izvršne ovlasti za provođenje projekta uređenja i prenamjene prostora za muzejsku djelatnost. Taj je jednodnevni skup jedan od temelja kasnijeg djelovanja Gradskog muzeja Senj, prvog ravnatelja prof. Ante Glavičića te njegovih suradnika i nasljednika na sustavnom rekognisciranju i obnovi graditeljske baštine Senja, posebno one danas upisane u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske.

Savjetovanje je neodvojivo od konteksta poraća u kojemu Senj živi te već započelih i/ili izvedenih zahvata na nekim objektima. Daju se i podatci o nekim od glavnih dionika u odlučivanju, promišljanju i projektiranju, kao i o organizacijskim tijekovima i okolnostima izvođenja radova na samoj tvrđavi.

Zaključno se rad osvrće na odjeke i rezultate sustavnoga rada, prvenstveno Gradskoga muzeja Senj, potaknute smjernicama i zaključcima *Savjetovanja*.

Ključne riječi: *Savjetovanje*, Savjet građana za daljnju brigu o tvrđavi Nehaj, Gradski muzej Senj, Ante Glavičić, tvrđava Nehaj

Obljetnička godina 2023.

Senj 2023. godine bilježi nekoliko važnih obljetnica vezanih uz graditeljsku strukturu i kulturna dobra, posljedično i cjelokupni razvoj samoga grada i šireg okolnog područja. U godini objavljivanja 50. broja *Senjskog zbornika* (već samo po sebi zavidna obljetnica kontinuiranog publiciranja), tu je svakako i 80 godina od prvog bombardiranja Senja 1943. godine, događaja koji je donio obrate i postao sudbonosna prekretnica daljnjeg razvoja grada. Bilježi

se i 20. obljetnica smrti prof. Ante Glavičića, čovjeka koji je cijeli svoj život posvetio gradu i njegovim starinama. I konačno, obilježava se 60. obljetnica *Savjetovanje o uređenju i savremenoj namjeni tvrđave Nehaj*, događaja koji se može smatrati početkom sustavne brige o upravljanju graditeljskom baštinom Senja.

Značaj i uloga *Savjetovanja* u literaturi koja se odnosi na spomeničku baštinu Senja nisu dosad osobito razmatrani, osim spominjanja u nekim tekstovima Ante Glavičića (navedeni u literaturi). Stoga se, pogotovo u obljetničkoj godini, važnim smatra istaknuti ulogu inicijatora i realizatora tog jedinstvenog jednodnevnog događanja, kao i zaključke koji su potaknuli daljnji tijek i usmjerenje zaštite i namjene tvrđave Nehaj, ali i svekolike spomeničke baštine grada Senja. Ne treba pritom zaboraviti događaje koji su mu prethodili, kao ni najzaslužnije pojedince, stoga se prilažu njihovi kratki životopisi.

Grad Senj i briga o kulturnim dobrima do Drugog svjetskog rata

Ne posežući predaleko u povijest, informativno je uvodno se osvrnuti na neke od okolnosti, čimbenike i događanja koji čine grad od početka 20. stoljeća pa sve do ishodišta novog doba i "novog računanja vremena" u Senju, do Drugog svjetskog rata. To su prije svega njegovo stanovništvo, političke okolnosti, društvena infrastruktura, baštinjena graditeljska dobra i njihova zaštita. Neminovno je također spomenuti poimence neke ljude koji su svojim prijeratnim djelovanjem doprinijeli razvoju klime koja je iznjedrila *Savjetovanje o uređenju i savremenoj namjeni tvrđave Nehaj*.

Na prijelazu stoljeća gradsko stanovništvo pojačano iseljava, prvenstveno uvjetovano lošom gospodarskom situacijom jer ribarstvo, tvornica duhana i sitna drvna industrija ne mogu pružiti dovoljno zarade za život ljudi. U Senju 1890. godine živi 2.785 stanovnika, a 1910. 3.293. Prema podacima iz 1931. godine, nepismeno je prosječno 54,44 % stanovništva, najviše žena.¹ Početak 20. stoljeća Senj dočekuje sa zavidnom društvenom infrastrukturom: gimnazijom (osnovanom 1839. godine), ženskom stručnom školom, zanatsko-trgovačkom i osnovnom školom, dječjim zabavištem i drugim. Propadanje gradskog života mjerljivo je već sredinom 1920-ih kada u pitanje dolazi opstanak gimnazije, tvornica duhana radi s polovicom zaposlenih (uglavnom žena), propada gradska knjižnica, gasi se ispostava Trgovačke komore, pokreću se krive investicije poput brodogradilišta jedrenjaka u vrijeme naglog uspona parobroda i slično. Početkom

¹ M. KOLAR, 1999, 273.

1940-ih Senj je i dalje najveće naselje, luka i komunikacijsko središte između Rijeke i Zadra, ali bez vizije otvaranja novih pogona industrijske proizvodnje. Jedini značajan javni objekt podignut u Senju nakon dosta godina je bolnica, otvorena u lipnju 1935. godine.² U pogledu društveno-političke orijentacije, raspad Austro-Ugarske Monarhije i uspostava Kraljevine Jugoslavije u Senju izaziva velike promjene. Na političkom se spektru pojavljuju sve tadašnje opcije, od frankovaca, starčevićanaca, radićevaca, boljševički orijentiranih skupina, i svi su u borbi za prevlast.³

Dio građanstva snažno zagovara vrijednosti svekolike kulturne, osobito graditeljske baštine, o kojoj je već pisao Ivan Kukuljević Sakcinski u svom putopisu *Put u Senj, putne uspomene*⁴. Jedan od najistaknutijih je Pavao Tijan⁵, koji već zarana počinje pisati i promovirati njezinu vrijednost i potrebu za zaštitom. Posebno je značajan njegov vodič *Senj, kulturno-historijska šetnja gradom po priloženom tlocrtu* (1931.), namijenjen budućim posjetiteljima i pokretanju turizma kao djelatnosti u kojoj leži budućnost⁶. Krećući se u najjemenitijim krugovima tadašnje znanstvene, intelektualne, kulturne i društvene elite diljem prostora u kojima žive Hrvati, svojim idejama i pogledima zanosi i konzervatora Gjuru Szabu⁷. Ovaj vrijednost graditeljske baštine Senja poznaje još iz vremena kad u Senjskoj gimnaziji prakticira svoje prvo učiteljsko zvanje (1896. – 1897.). Na Tijanov nagovor Szabo 1940. godine inicira pri Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti pokretanje edicije *Hrvatski kulturni spomenici*, a prvi je

² I. JELIĆ, 1965, 123–126.

³ I. JELIĆ, 1965, 112.

⁴ I. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 2001.

⁵ Pavao Tijan (Senj, 1908. – Madrid, 1997.), hrvatski je i španjolski leksikograf i publicist, domoljub i borac za hrvatski jezik i kulturu. Najznačajnija djela posvećena senjskoj graditeljskoj baštini prije emigriranja u Španjolsku (1945.) su: *Senjsko groblje Sv. Vida* (1928.), *Senj*, (1931.), *Senj, kulturno-historijska šetnja gradom po priloženom tlocrtu* (1931.), *Sudbina senjskih starina* (1936.) te *Grad Senj u povijesti i kulturi hrvatskog naroda*, u: *Hrvatski kulturni spomenici, I., Senj* (1940.). Posljednji Tijanov tekst *Što da se radi sa senjskim povijesnim znamenitostima* objavljuje *Senjski zbornik* 1996. godine. (N. LUETIĆ-TIJAN, 2014)

⁶ P. TIJAN, 1931.

⁷ Gjuro Szabo (Novska, 1875. – Zagreb, 1943.), hrvatski konzervator, muzeolog i povjesničar. Nakon studija germanistike u Beču, prvo učiteljsko namještenje dobiva u Gimnaziji u Senju 1896. – 1897. godine. Već kao osnivač i tajnik Zemaljskoga povjerenstva za čuvanje spomenika u Hrvatskoj i Slavoniji zauzima se primjenu suvremenih načela konzervacije. Obnaša dužnosti ravnatelja Muzeja za umjetnost i obrt (1919. – 1926.) te Muzeja grada Zagreba (1928. – 1943.). Od 1936. član je JAZU (danas HAZU), objavljuje radove s područja povijesti, povijesti umjetnosti i kulture, toponomastike, zaštite spomenika i muzeologije. (SZABO, GJURO, *Hrvatska enciklopedija*, URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=59216>) (2021-03-18)

broj, *Senj*⁸, posvećen upravo Tijanovom rodnom gradu. Vrijednost toga izdanja sagledat će se tek nakon ratnih razaranja koja Senju prethode, a u kojima je uništeno ili oštećeno mnogo od opisanog i fotografiranog. Bit će to autentično uporište konzervatorima i arhitektima za daljnje djelovanje.

Na zasadama brojnih usmjerenja, naputaka i regulative za postupanje s kulturnom baštinom koji vrijede i za "rubne" teritorije Carevine Austrije i Austro-Ugarske Monarhije⁹, početkom 20. stoljeća osnivaju se Konzervatorski ured u Zagrebu i Konzervatorski zavod u Splitu te 1919. Nadležstvo za umjetnost i spomenike u Dubrovniku. Nakon raspada Monarhije 1918. godine, njezin slijednik Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca ne regulira posebno zaštitu spomenika niti uspostavlja službu zaštite, no svoje djelovanje nastavljaju već uspostavljene institucije. 1939. godine Banovina Hrvatska donosi *Uredbu o čuvanju starina i prirodnih spomenika*.¹⁰

Devastacija graditeljske i drugih gradotvornih supstanci u Drugom svjetskom ratu

Senj je nedvojbeno i jedan od najbombardiranih hrvatskih gradova u 2. svjetskom ratu¹¹. Svojim položajem za rata omogućuje povezivanje s oslobođenim područjima u unutrašnjosti¹², osobito s onima u bližem zaleđu na Kapeli kao što su Zabukovac i Drežnica, kuda bježi najveći dio stalnog stanovništva.

Grad u sastavu Nezavisne Države Hrvatske, po povlačenju talijanske vojske 1943. godine, bombardira najprije njemačka Luftwaffe (*da se prekine svaki pomorski i kopneni promet na tome području i svako daljnje izvlačenje ratne opreme ali i da se demoralizirajuće djeluje na stanovništvo*¹³). Kad grad zauzimaju njemačko-ustaške snage, od srpnja 1944. godine do veljače 1945. godine bombardiraju ga i saveznički zrakoplovi. Uz razmjerno male ljudske žrtve, stradanja građevina, gradotvornih supstanci poput luke, prometnica, šetnica, društvene infrastrukture (školstvo, zdravstvo, sudstvo, privreda), katastra i gotovo svih arhiva su enormna.

⁸ Objavljena su 4 tematska teksta (Josip Klemenc, *Senj u prehistorijsko i rimsko doba*; Pavao Tijan, *Grad Senj u povijesti i kulturi hrvatskog naroda*; Gjuro Szabo, *Arhitektura grada Senja* i Mirko Breyer, *Senj – kolijevka hrvatskog tiskarstva*) i 114 grafičkih priloga (arhivske litografije, bakropisi i crteži te fotografije). (J. KLEMENC *et al.*, 1940)

⁹ 1911. godine Austro-Ugarska Monarhija donosi zakone o zaštiti povijesnih građevina na cijelom svom teritoriju.

¹⁰ A. DERANJA CRNOKIĆ, 2013.

¹¹ Najveći dio podataka je iz M. BILOVIĆ *et al.*, 2010, 14–136.

¹² A. GLAVIČIĆ, 1984, 343.

¹³ A. GLAVIČIĆ, 1984, 343.

Sl. 1. Naslovnica knjige *Senj, stradanja u Drugom svjetskom ratu*, Senj, 2010.

Završetkom rata 1945. godine graditeljski fundus Senja osiromašen je velikim stradavanjima brojnih objekata, među kojima su Crkva sv. Franje i župni dvor, veliki dio Katedrale Uznesenja Blažene Djevice Marije, trg Cimiter, Crkva Svete Marije od Arta, bogoslovno učilište i konvikt Ožegovićianum, regulirani potok Kolan, dijelovi gradskog bedema i kula, civilni objekti javne namjene (sud, policija, škole), Tvornica duhana, solni i Carski magazini, rive i pristaništa u senjskoj luci. U strukturnim razaranjima gradske jezgre nepovratno je nestala povijesna i opjevana stambena četvrt Široka kuntrada, stambena gradnja u četvrtima/dijelovima Mala placa, Mala vrata, Gorica, Križ i Zgon. Uništeni su infrastrukturni i mrežni objekti kao što su električna rasvjeta, telefonska, kanalizacijska i vodovodna mreža, gradski pločnici i šetališta Alej, Art i Nehaj.¹⁴ Izvan gradske jezgre srušene su gospodarske i stambene zgrade, uredi i crkve, Biskupski dvor, Dom sv. Terezije, Crkva sv. Ambroza, magazini, skladišta, garaža, stara pivovara na Staroj cesti, stari špital, tvornica duhana (kasnije

¹⁴ A. GLAVIČIĆ, 1984, 353.

Sl. 2. Oštećenje istočnog pročelja tvrđave Nehaj
(izvor: *Senj, stradanja u Drugom svjetskom ratu*, 2010, 133)

tvornica trikotaže Neda), svratište Zvijezda - Štela na mjestu današnje Osnovne škole Silvija Strahimira Kranjčevića i drugo.¹⁵ Osim graditeljskog fundusa, u bombardiranju i požarima su uništeni mnogi drugi spomenici, grobnice i pisani materijal – brojne matice, dijelovi katastra, crkveni arhivi, vrijedni zapisi iz povijesti grada i njegovih građana i slično. Teško je shvatljivo da je tvrđava Nehaj, simbol grada i cijeloga kraja, samo dva puta pogođena, uz manja oštećenja istočnog pročelja.

Završetak 2. svjetskog rata prekretnica je koja označava početak nove ere u svim segmentima života grada, osobito u graditeljskim aktivnostima i na planu sustavnog konzervatorskog djelovanja na zaštiti graditeljske baštine. Ratnim se

¹⁵ A. GLAVIČIĆ, 1984, 352.

razaranjima nasilno "oslobađa" prostor za gradnju drugih namjena, uglavnom različitih od prvobitnih, što može označiti početak novog razvojnog puta.

Stanje u gradu i aktivnosti na zaštiti graditeljske baštine od Drugog svjetskog rata do početka 1960-ih godina

Uoči Drugoga svjetskog rata, a osobito nakon njega, za arhitekta Mladena Fučića grad predstavlja *cjelinu koja s mnoštvom svojih nedefiniranih komponenata daje Senj*.¹⁶ Neposredno nakon rata, 1948. godine, Senj broji 2.732 stanovnika, 1953. godine njih 3.093, da bi do 1965. godine broj stanovnika dosegao 3.909. Značajan porast stalnog stanovništva u kratkom razdoblju između popisa stanovništva od 1953. do 1961. godine odražava nove uvjete gospodarskog razvoja Senja te opću tendenciju koncentracije naseljenosti u većim naseljima senjskog primorskog podvelebitskog područja. Veliki potencijalni zamašnjak razvoja je i turizam, tranzitni i/ili stacionirani, kakav već postoji u brojnim gradovima na Kvarneru, na što ukazuje i Pavao Tijan već 1931. godine.¹⁷ Pitanje je kako grad učiniti atraktivnim za posjetitelje, kako što prije sanirati ratne štete, omogućiti obnovu i razvoj komunalne infrastrukture, vratiti gradu život te kako odrediti prioritete. Tvrđava Nehaj je zasigurno jedan od njih. Senjsko građanstvo je politički i socijalno razjedinjeno i dezorijentirano, ujedinjeno jedino u želji za pozitivnim pomacima i potrebito pomoći, ali bez ideje od koga je tražiti i očekivati. Izvršnu vlast obnašaju članovi Narodnog odbora, ne nužno kompetentni za sva goruća gradska pitanja. Konzervator Branko Fučić početkom kolovoza 1947. godine piše povjesničarki umjetnosti i konzervatorici Anđeli Horvat u nadležni konzervatorski ured u Rijeci *da građani konzervatorima jako zamjeraju, prenoseći njihovo mišljenje: Lako je vama zabranjivati, recite jedanput što i kako imamo graditi. Dajte u uputama pozitivan odgovor!*¹⁸ Senj je dislociran i nikada baš usput stručnjacima iz Zagreba i Rijeke, a pogotovo ne onima iz Beograda.

Bazu za postupanje s više ili manje uništenim starinama daju brojni zakonski akti o zaštiti spomenika koje između 1941. i 1945. godine donosi Nezavisna Država Hrvatska, između ostalih i *Zakonsku odredbu o hrvatskim kulturnim spomenicima*. Njome se omogućava osnivanja Hrvatskog državnog konzervatorskog zavoda u Zagrebu, na čije čelo dolazi dr. Ljubo Karaman.¹⁹

¹⁶ M. FUČIĆ, 1962, 259.

¹⁷ V. ROGIĆ, 1965, 19.

¹⁸ M. ŠPIKIĆ, 2017, 168.

¹⁹ A. DERANJA CRNOKIĆ, 2013.

Da nekako pristupe rješavanju nagomilanih problema (od hrpâ ruševina pa nadalje), republičke vlasti ustanovljuju funkciju gradskog konzervatora, na koju 23. travnja 1949. godine postavljaju dr. Vuka Krajača²⁰. Rođeni Senjanin 1946. godine se vraća u grad kako bi svojim autoritetom i dobrim vezama u visokim krugovima znanosti, kulture i vlasti konsolidirao razmimoilaženja u mišljenjima i idejama između Narodnog odbora, građana i novih konzervatorskih službi u osnivanju.

Hrvatski državni konzervatorski zavod iz Zagreba 1947. godine u Senj šalje arhitekta Harolda Bilinića²¹ da izradi prijedlog rekonstrukcije gotovo razrušene Katedrale. Usko surađuje s Krajačem, a stručnu pomoć i koordinaciju pruža mu Konzervatorski odjel iz Rijeke (od 1948. Konzervatorski zavod Rijeka). Krajem 1940-ih kustosica Arheološkog muzeja u Zagrebu Ivica Degmeđić kao voditeljica, uz pomoć mladog zaljubljenika u starine i budućeg arheologa Ante Glavičića²², provodi arheološka istraživanja oko senjske Katedrale i na trgu Cimiter.

²⁰ Vuk Krajač (Senj, 1894. – Senj, 1962.), poliglot, doktor znanosti, školovan u Senju, Budimpešti, Zagrebu i Beču. Kao inženjer ekonomije doktorira na temu pomorske politike. Živi u Zagrebu, Antwerpenu i Beogradu do početka Drugog svjetskog rata, 1941. godine se vraća u Zagreb da bi se 1946. godine preselio u Senj. Počasni (glavni) konzervator Grada Senja postaje 1949. godine. Piše i objavljuje programatska djela za spas, obnovu i afirmaciju senjske kulturne baštine, kao što su *Promemorija o reguliranju Senja* (1947.), *Elaborat o regulaciji grada i luke Senj* (1949.), *Obnova palače Vukasović u Senju* (1952.), *Konzervatorska i urbanistička problematika Senja* (1956.) i *Urbanističko uređenje "Male place" u Senju* (1961.). Inicijator je osnivanja (i u većini slučajeva i prvi predsjednik) Odbora za izgradnju uskočkog mauzoleja (1958.), Senjskog muzejskog društva (1959.), Gradskog muzeja Senj (1962.), obnove Palače Vukasović (1952.), tvrđave Nehaj i gradskih zidina (od 1949.), Parka senjskih književnika i drugo. (H. KNIFIĆ SCHAPS, 2022, 339–364)

²¹ Harold Bilinić (Split, 1894. – Zagreb, 1984.), hrvatski arhitekt, školuje se u Splitu i Trstu, a studij arhitekture završava u Firenci (1922.). Živi u Splitu, Zagrebu i Buenos Airesu. Kao projektant i konzervator djeluje sam (projekti trga pred šibenskom katedralom, regulacije Kaptola i Trga bana J. Jelačića u Zagrebu i dr.) ili u suradnji s kolegama arhitektima na projektima u Zagrebu, Splitu, Dubrovniku, Beogradu i drugdje. Najpoznatije i najdulje djelovanje ostvaruje kao suradnik Ivana Meštrovića na projektima kao što su Dom hrvatskih likovnih umjetnika i urbanističko rješenje za Strossmayerov spomenik u Zagrebu, palača Meštrović i Kaštelet u Splitu, Meštrovićeva mauzoleja u Otavicama, spomenik Neznamom junaku na Avali u Beogradu i dr. Radi na arhitektonskom snimanju i izradi prijedloga rješenja za rekonstrukciju senjske katedrale, tabernakula, oltara i d. te Palače Carina (1947. – 1948.). (BILINIĆ, HAROLD, *Hrvatska enciklopedija*, URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=7641> (2023-11-21), S. PIPLOVIĆ, 1994)

²² Ante Glavičić (Senj, 1931. – Senj, 2003.) je arheolog, muzealac i konzervator. Osnovnu školu i gimnaziju završava u Senju, a studij arheologije i povijesti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 1961. godine. Životni poziv mu je kulturna baština Senja i njegove uže i šire okolice. Djeluje kao muzealac i konzervator, bavi se arheološkim i etnografskim istraživanjima,

Velikani hrvatske kulture posjećuju Senj i redom ističu potrebu obnove njegovih graditeljskih vrijednosti. Senj tako pohode velika konzervatorska imena (Ljubo Karaman, Anđela Horvat, Iva Perčić, Aleksandar Perc, Tihomil Stahuljak, Zdenka Munk, Branko Fučić, Ana Bogdanović udata Deanović, Aleksandar Freudenreich, Milan Prelog), arhitekti (Mladen Fučić, Vlado Antolić, Milan Grakalić, Mladen Kauzlarić, Andre Mohorovičić, Juraj Denzler, Melita Viličić, Lavoslav Horvat, Zdenko Kolacio), književnici (Gustav Krklec, Dobriša Cesarić, Dragutin Tadijanović, Ivo Frangeš, Milivoj Slaviček, Vjekoslav Kaleb) i drugi. Gustav Krklec za prvog posjeta 1955. godine doživljava grad kao (...) *kamenu simfoniju, taj sivi, vjekovni kamen, pun srebrnaste i pepeljaste patine kao glavno obilježje ovog drevnog, primorskog grada (...), ovoga našeg gradića-invalida koji je ipak ostao žilav, pun gorštačke vitalnosti i borbenih tradicija (...), kako polako vida teške ratne rane, kako se oporavlja, podiže, izgrađuje i biva čvršći*.²³ Na poticaj dr. Vuka Krajača kao gradskog konzervatora, 1949. godine sa svojim aktivnostima započinje Inicijativni odbor za osnivanje Senjskog muzejskog društva (SMD) s ciljem *zaštite bogate senjske kulturno-povijesne baštine, sakupljanje muzejske građe i osnivanje muzeja u kojem će se ona pohraniti i izložiti*.²⁴ Formalno osnovano 1950. godine, Senjsko muzejsko društvo predstavlja prvi korak u začetku osnivanja Gradskog muzeja Senj. Godine 1952. Krajač započinje bitku za rekonstrukciju Palače Vukasović i njezinu prenamjenu za buduće sjedište Muzeja. O tome piše i svoje viđenje daje u strukovnom glasilu *Arhitektura*, navodeći da su predradnje izvršene u suradnji s riječkim Konzervatorskim zavodom. Metoda interveniranja *oponašanjem detalja* trebala bi biti *izvršena po današnjoj arhitekturi*, što je u skladu s mišljenjem suvremenih konzervatora i arhitekata (Andre Mohorovičića, Milana Grakalića). Što se unutrašnje strukture tiče, *predviđa se praktičniji raspored prostorija prema današnjoj svrsi upotrebe. Palača Vukasović mogla bi biti pogodna za budući muzej grada Senja*.²⁵

stručnom i znanstvenom publicistikom te organizacijom stručnih i znanstvenih skupova na temu kulturne baštine rodnog kraja. Djeluje kao predsjednik Senjskog muzejskog društva (od 1962. do smrti), ravnatelj Gradskog muzeja Senj (1960. – 1997.), organizator *Savjetovanje o uređenju i savremenoj namjeni tvrđave Nehaj* (1963.), voditelj obnove Palače Vukasović i postava muzejskih zbirki u novoosnovanom Gradskom muzeju Senj (1962. – 1965.) te obnove tvrđave Nehaj, obnova i postava Uskočke zbirke (1964. – 1974.). Povjerenik je Državne uprave za zaštitu kulturne baštine i počasni konzervator grada Senja (1978.) te pokretač i glavni urednik *Senjskog zbornika* (1965. – 2003.) (M. RAGUŽ, 2016, 63–65)

²³ M. ŠPIKIĆ, 2016, 126.

²⁴ B. LJUBOVIĆ, 2009, 7.

²⁵ V. KRAJAČ, 1952, 43–44.

Već 1950-ih godina započinje suradnja Grada i Krajača s Arhitektonskim odjelom Tehničkog fakulteta u Zagrebu, poglavito s Katedrom za povijest i oblike arhitekture i njezinim predstojnikom prof. Androm Mohorovičićem²⁶. Uz Mohorovičića, na Katedri su još profesor Juraj Denzler²⁷ i asistentice, arhitektice Melita Viličić i Sena Sekulić-Gvozdanić²⁸.

Politika i u Senju, kao uostalom svugdje, igra značajnu ulogu. Predsjednik FNRJ Josip Broz Tito posjećuje Grad najprije 31. kolovoza 1952. godine te potom 15. srpnja 1960. godine. Poruka da se Senj ima sustavno i stručno obnoviti znak je strukturama lokalne vlasti za intenziviranje aktivnosti obnove.²⁹ Poticaj je to planskom širenju grada i nastajanju novih stambenih četvrti, po prvi put u povijesti.

Riječki *Novi list* 22. svibnja 1957. godine objavljuje članak naslova *U Senju ne spominjati riječ urbanist i konzervator*. Tekst je odraz razjedinjenosti mišljenja na relaciji vlast – građanstvo te, posljedično, nedjelovanja upravljačkih i izvršnih struktura. Izaziva to veliku buru među političarima i građanstvom, ali i u stručnim krugovima.

²⁶ Andre Mohorovičić (Križevci, 1913. – Zagreb, 2002.) hrvatski je arhitekt i povjesničar umjetnosti. Diplomira u Zagrebu na Tehničkom (1935.) i Filozofskom fakultetu (1938.), doktorira u Ljubljani (1963.) temom *O kategorijama apsolutnoga i relativnoga u teoriji arhitekture*. Predaje na svim inačicama Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu u razdoblju od 1945. do 1983. godine, redovni je član JAZU/HAZU (od 1962.) i njezin dopredsjednik, glavni urednik *Enciklopedije likovnih umjetnosti*, autor nebrojenih djela na temu graditeljstva, gradogradnje i zaštite spomenika u Hrvatskoj (*Graditeljstvo u Hrvatskoj*, 1992.) te znanstvenih radova temeljenih na metodi sintetske analize kojom se služio i u teorijskome pristupu arhitekturi i urbanizmu (*Teorija arhitekture: prilog analizi nekih osnovnih problema teorije arhitekture*, 1975.). Dobitnik je najviših strukovnih i državnih nagrada. Od samih početaka u poraču zauzeo se za spašavanje i afirmaciju graditeljske strukture i kulturnih dobara Senja. Andre Mohorovičić zasigurno je jedan od najvećih humanista i umova hrvatske arhitekture, znanosti i kulture uopće. (MOHOROVIČIĆ, ANDRE, *Hrvatska enciklopedija*, URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=41534> (2023-11-21))

²⁷ Juraj Denzler (Zagreb, 1896. – Zagreb, 1981.) hrvatski je arhitekt i konzervator, veliki praktičar, edukator i pedagog. Studirao je u Beču i Zagrebu, radio sa značajnim arhitektima svoga vremena. Autor je kanonskih djela hrvatske moderne (Higijenski zavod, palača Mikuličić, Elektra, stubište Rektorata Sveučilišta u Zagrebu, Kapelice Majke Božje Sljemenske i drugih). Docent je, a do mirovljenja profesor i predstojnik na katedrama za povijest arhitekture svih inačica transformacija arhitektonskih fakulteta u Zagrebu (raznih naziva i pravno-organizacijskih okvira). (S. SEKULIĆ-GVOZDANIĆ, 2000; DENZLER, JURAJ, *Hrvatska enciklopedija*, URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=14599> (2023-11-19))

²⁸ Obje su svojim djelovanjem i istraživačkim radom u Senju i okolici ostavile traga, osobito Melita Viličić koja početak svojeg rada na i u Senju nadahnuto opisuje u radu *O maketi Senja sedamnaestog stoljeća*. (M. VILIČIĆ, 1981/82, 210)

²⁹ M. SOBOLEVSKI – A. GLAVIČIĆ, 1976–1979, III-XVI.

Prije apostrofirana hrvatska intelektualna elita itekako je zainteresirana za stanje grada, što senjskim entuzijastima predvođenim Vukom Krajačem i Antom Glavičićem daje vjetar u jedra. Nedostaje među njima tada Pavao Tijan, koji krajem rata mora u emigraciju, ali s Glavičićem ostaje u stalnom kontaktu. Svojim djelovanjem iz Madrida itekako podržava ubrzanje te stručno i sustavno djelovanje na obnovi i zaštiti gradskih starina.

Revoltirana objavom u *Novom listu*, grupa intelektualaca okupljena oko časopisa za arhitekturu, kiparstvo, slikarstvo i primijenjenu umjetnost *Čovjek i prostor* (arhitekti, umjetnici, književnici) potpisuje 1957. godine motivacijsko-programatski tekst *U obranu Senja*³⁰. Potpisnici su arhitekti Juraj Denzler, Andre Mohorovičić, Branko Petrović, Nenad Korica i Zdenko Kolacio, inženjer građevinarstva Maksimilijan Vukelić te književnici Slavko Kolar, Ranko Marinković, Stanislav Šimić, Ivan Raos, Boro Pavlović, Bogdan Stopar i Drago Gervais. Odgovori i komentari na pet pitanja svakome od sudionika te svojevrsne ankete (asfaltiranje ili popločenje ulica i trgova, uloga instituta i konzervatorskih zavoda, regulatorna osnova grada, trasa Jadranske magistrale i rušenje Carskih magazina) daju usmjerenja stručnoj javnosti za daljnje postupanje. Uz punu podršku stručnim institucijama, zaključuju da *po svom zadatku i po karakteru svog rada i urbanisti i konzervatori rade na unapređenju i kultiviranju naših gradova, pa zar su baš u Senju najednom iz nepoznatih razloga zaokrenuli za 180° i idu natrag?*

Početakom 1960-ih suradnja s prof. Jurjem Denzlerom i arhitekticom Melitom Viličić³¹ operacionalizira se kroz formiranje radne skupine za terenski rad arhitektonskog snimanja Nehaja i stare gradske jezgre Senja. Od 1960.

³⁰ *U obranu Senja*, 1957, 2.

³¹ Melita Viličić (Slavonski Brod, 1913. – Zagreb, 2005.), hrvatska arhitektica, konzervatorica, povjesničarka arhitekture i pedagoginja. Od 1948. godine je asistentica, honorarna nastavnica i docentica (1967.), izvanredna (1972.) pa potom redovna profesorica (1976.) i članica-suradnica Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (kasnije HAZU). Senjskom se graditeljskom baštinom bavi veliki dio svog radnog vijeka. Istražuje arhivsku građu (od 1960.), predvodi arhitektonska snimanja graditeljske ostavštine (1962. – 1965.), istražuje urbanističku matricu Senja, radi na projektu rekonstrukcije tvrđave Nehaj (s Jurjem Denzlerom, 1961. – 1965.) te na preuređenju i obnovi tvrđave za muzejsku namjenu (1968.). Daje prijedlog obnove kule Lipice (1970.) i projekt obnove i prenamjene Crkva sv. Franje za Mauzolej senjskih uskoka (1970.). Radi grafičke rekonstrukcije kaštela Ožegovićanum (1963.), nastajanja Katedrale Uznesenja BDM kroz povijest (1963. – 1967.) te gradske lože (1978.). Doktorska disertacija posvećena je urbanističkoj strukturi Senja u 17. stoljeću. Znanstveni radovi na temu Senja objavljeni su u *Senjskom zborniku* (14), publikacijama JAZU i HAZU (6), *ČIP-u* i *Arhitekturi*. Najznačajniji je predstavnik arhitektonske struke koja je toliko dala za Senj. (M. ŠIMUNIĆ BURŠIĆ, 2000)

URBANIZAM U SENJI

Što nam namjeravaju... Nova linija od 22. ožujka '47 Senja za spretno rješenje urbanizma...

U svakom slučaju novi rješenja problema, bilo koje namjenske ili vrste, trebaju biti podložna i podležati razmatranju, a o tome odlučujuće su mišljenja i stavovi svih, koji sudjeluju na odgođenoj raspravi...
1. Načinje se li to bilo koje vrstičkino stanje...
2. Da li se u razvoj Senje može...
3. Treba li obnoviti i rekonstruirati...
4. Načinje se li na njihovom mjestu...
5. Načinje se li na njihovom mjestu...
6. Načinje se li na njihovom mjestu...

svakom od ovih ili nekih od ovih...
1. Načinje se li to bilo koje vrstičkino stanje...
2. Da li se u razvoj Senje može...
3. Treba li obnoviti i rekonstruirati...
4. Načinje se li na njihovom mjestu...
5. Načinje se li na njihovom mjestu...
6. Načinje se li na njihovom mjestu...

1. Načinje se li to bilo koje vrstičkino stanje...
2. Da li se u razvoj Senje može...
3. Treba li obnoviti i rekonstruirati...
4. Načinje se li na njihovom mjestu...
5. Načinje se li na njihovom mjestu...
6. Načinje se li na njihovom mjestu...

JADRANSKA MAGISTRALA MORA ZABOJAVITI GRAD

1. Načinje se li to bilo koje vrstičkino stanje...
2. Da li se u razvoj Senje može...
3. Treba li obnoviti i rekonstruirati...
4. Načinje se li na njihovom mjestu...
5. Načinje se li na njihovom mjestu...
6. Načinje se li na njihovom mjestu...

1. Načinje se li to bilo koje vrstičkino stanje...
2. Da li se u razvoj Senje može...
3. Treba li obnoviti i rekonstruirati...
4. Načinje se li na njihovom mjestu...
5. Načinje se li na njihovom mjestu...
6. Načinje se li na njihovom mjestu...

Preradba je problem ozbiljan, nije neobavljiva

1. Načinje se li to bilo koje vrstičkino stanje...
2. Da li se u razvoj Senje može...
3. Treba li obnoviti i rekonstruirati...
4. Načinje se li na njihovom mjestu...
5. Načinje se li na njihovom mjestu...
6. Načinje se li na njihovom mjestu...

1. Načinje se li to bilo koje vrstičkino stanje...
2. Da li se u razvoj Senje može...
3. Treba li obnoviti i rekonstruirati...
4. Načinje se li na njihovom mjestu...
5. Načinje se li na njihovom mjestu...
6. Načinje se li na njihovom mjestu...

1. Načinje se li to bilo koje vrstičkino stanje...
2. Da li se u razvoj Senje može...
3. Treba li obnoviti i rekonstruirati...
4. Načinje se li na njihovom mjestu...
5. Načinje se li na njihovom mjestu...
6. Načinje se li na njihovom mjestu...

1. Načinje se li to bilo koje vrstičkino stanje...
2. Da li se u razvoj Senje može...
3. Treba li obnoviti i rekonstruirati...
4. Načinje se li na njihovom mjestu...
5. Načinje se li na njihovom mjestu...
6. Načinje se li na njihovom mjestu...

Preradba površine u historijskom dijelu Senje već su vjekovna pojava

1. Načinje se li to bilo koje vrstičkino stanje...
2. Da li se u razvoj Senje može...
3. Treba li obnoviti i rekonstruirati...
4. Načinje se li na njihovom mjestu...
5. Načinje se li na njihovom mjestu...
6. Načinje se li na njihovom mjestu...

1. Načinje se li to bilo koje vrstičkino stanje...
2. Da li se u razvoj Senje može...
3. Treba li obnoviti i rekonstruirati...
4. Načinje se li na njihovom mjestu...
5. Načinje se li na njihovom mjestu...
6. Načinje se li na njihovom mjestu...

1. Načinje se li to bilo koje vrstičkino stanje...
2. Da li se u razvoj Senje može...
3. Treba li obnoviti i rekonstruirati...
4. Načinje se li na njihovom mjestu...
5. Načinje se li na njihovom mjestu...
6. Načinje se li na njihovom mjestu...

URBANIZAM NIJE IZUM DANASHNICE

1. Načinje se li to bilo koje vrstičkino stanje...
2. Da li se u razvoj Senje može...
3. Treba li obnoviti i rekonstruirati...
4. Načinje se li na njihovom mjestu...
5. Načinje se li na njihovom mjestu...
6. Načinje se li na njihovom mjestu...

1. Načinje se li to bilo koje vrstičkino stanje...
2. Da li se u razvoj Senje može...
3. Treba li obnoviti i rekonstruirati...
4. Načinje se li na njihovom mjestu...
5. Načinje se li na njihovom mjestu...
6. Načinje se li na njihovom mjestu...

1. Načinje se li to bilo koje vrstičkino stanje...
2. Da li se u razvoj Senje može...
3. Treba li obnoviti i rekonstruirati...
4. Načinje se li na njihovom mjestu...
5. Načinje se li na njihovom mjestu...
6. Načinje se li na njihovom mjestu...

Nepravudno je namjeravati Senju da se modernizira

1. Načinje se li to bilo koje vrstičkino stanje...
2. Da li se u razvoj Senje može...
3. Treba li obnoviti i rekonstruirati...
4. Načinje se li na njihovom mjestu...
5. Načinje se li na njihovom mjestu...
6. Načinje se li na njihovom mjestu...

1. Načinje se li to bilo koje vrstičkino stanje...
2. Da li se u razvoj Senje može...
3. Treba li obnoviti i rekonstruirati...
4. Načinje se li na njihovom mjestu...
5. Načinje se li na njihovom mjestu...
6. Načinje se li na njihovom mjestu...

1. Načinje se li to bilo koje vrstičkino stanje...
2. Da li se u razvoj Senje može...
3. Treba li obnoviti i rekonstruirati...
4. Načinje se li na njihovom mjestu...
5. Načinje se li na njihovom mjestu...
6. Načinje se li na njihovom mjestu...

godine, kada ravnateljem Gradskog muzeja Senj u osnivanju postaje prof. Ante Glavičić, rad na arhitektonskom snimanju grada dobiva puni zamah.

Uporan rad svih dionika procesa rezultira upisom tvrđave Nehaj u savezni Registar spomenika kulture 17. srpnja 1961. godine, tada pod rednim brojem RRI 134. Veliki je to poticaj formalnom osnivanju Gradskog muzeja Senj 7. svibnja 1962. godine. Pod ravnateljstvom Ante Glavičića, Muzej postaje referentna ustanova za stručno i znanstveno praćenje te poticanje obnove kulturnih dobara. Kako bi se potaknule daljnje aktivnosti, Općina Senj 1963. godine osniva i imenuje Savjet građana za upravljanje tvrđavom Nehaj (odobrenje br. 01-5124/1-1963.³²), na čije čelo postavlja inženjera građevinarstva Mladena Hudeca³³.

U poraću se Senj, poput drugih manjih gradova, suočava s problemom nedostatka i potkapacitiranosti stručnog kadra, osobito inženjerskog, koji bi znanjima i metodologijom mogao kompetentno voditi procese konstrukcijske i drugih vidova obnove. Grad, osobito Muzej, oslanja se na svesrdnu pomoć i entuzijazam dvojice stručnih ljudi, spomenutog inženjera Mladena Hudeca i arhitekta Krunoslava Prpića³⁴. Zahvaljujući zainteresiranosti, zalaganju, entuzijazmu pojedinaca i ulaganju Katedre za povijest i oblike arhitekture Arhitektonskog odjela Tehničkog fakulteta u Zagrebu, na nagovor Vuka Krajača i Andre Mohorovičića, veliki dio svoje karijere Melita Viličić usmjerava upravo prema Senju. Rezultat arhitektonskog snimanja započetog 1962. godine je maketa grada u 17. st., kasnije poklonjena za uskočku zbirku u tvrđavi Nehaj³⁵. Slijede snimanja luke i cjelokupnog obrambenog sustava, posebno Nehaja³⁶.

³² A. GLAVIČIĆ, 1965, 322, bilješka 8.

³³ Mladen Hudec (Slunj, 1924. – Zagreb, 2004.) kao inženjer i konstrukter u Senj dolazi 1961. godine te do 1965. godine vodi nadzor, koordinaciju projektne dokumentacije i kontrolu kvalitete materijala na Hidroelektrane Senj te nadzor gotovo 40 km tunela i brojnih velikih podzemnih prostora. Paralelno s gradnjom Hidroelektrane Senj, a posebno po njezinu završetku, aktivira se u restauratorskim radovima na tvrđavi Nehaj i kulama u sastavu gradskih zidina te gradskim palačama. Inicijator je i jedan od autora senjskog Sunčanika, podignutog kao obilježje zemljopisnog položaja grada na sjecištu 45. paralele i 15. meridijana. (V. SIMOVIĆ, 2004, 238)

³⁴ Krunoslav Prpić Luka (Krivi Put, 1924. – Senj, 1999.) se po završetku Gimnazije u Senju 1947. godine upisuje i 1956. godine diplomira na Tehničkom fakultetu u Zagrebu, odsjek arhitekture. Povratkom u Senj zapošljava se u tadašnjem Građevinskom poduzeću i gotovo da je jedini mladi stručnjak na širem senjskom području. Nakon što vodi Turističko društvo *Velebit*, preuzima vođenje Odsjeka za komunalne i stambene poslove. (A. GLAVIČIĆ, 1999/2, 26, 401–402)

³⁵ Maketa, izrađena u mjerilu 1 : 500 od bijelog pleksiglasa, ustupljena je Gradskom muzeju Senj za stalni postav muzejske zbirke u restauriranoj tvrđavi Nehaj. (M. VILIČIĆ, 81/82, 210–214)

³⁶ Arhitektonsko snimanje provodi se u ljetnim mjesecima 1963. – 1965. godine sa stalnom grupom studenata arhitekture: Nenad Bach, Vladimir Berković i Laszlo Fuderer.

Sređivanjem institucionalne i organizacijske forme te pritiskom struke i građanstva sazrijeva vrijeme za okupljanje onih koji znaju (JAZU, Arhitektonski fakultet, konzervatorski zavodi iz Rijeke i Splita, Gradski muzej Senj), mogu i trebaju odobriti (predstavnicima politike na saveznoj, republičkoj i kotarskoj razini te vojske³⁷), a i onih koji to trebaju čuti. Potrebno je, dakle, "sjesti za stol". Najbolje je mjesto za tu priliku osposobljen, dotad samo iznimno korišten, prostor tvrđave Nehaj. Okupljanje svih relevantnih dionika treba, osim obnove Nehaja, potaknuti i izgradnju Mauzoleja senjskih uskoka na prostoru nekadašnje Crkve sv. Franje od koje je ostao samo zvonik.³⁸

Savjetovanje o Nehaju – Dan D obnove i afirmacije kulturne baštine Senja

Profesor Ante Glavičić u prvom broju *Senjskog zbornika* piše: *Sve do 1961. tvrđava Nehaj bila je nepristupačna javnosti za razgledavanje. Stoga je i bila opravdana inicijativa Gradskog muzeja u Senju da je općina Senj (pod brojem 01-5124/1-1963.) imenovala Savjet građana, kojem je povjerila daljnju brigu nad Nehajem. U cilju uređenja Nehaja, Savjet je organizirao savjetovanje kojem su prisustvovali predstavnici muzealaca i konzervatora, urbanista i arhitekata, narodne vlasti i kulture. Na sastanku je donesen program restauracije tvrđave Nehaj, spomenika saveznog značaja, (...).* Kao spomenik senjskim uskocima ima se restaurirati u duhu vremena i dovesti u prvobitno stanje, *i to na temelju proučavanja postojećih starih nacрта i dokumenata.*³⁹

Savjet građana za upravljanje tvrđavom Nehaj u Senju, Konzervatorski zavod Rijeka, Narodni odbor Općine Senj (NOO Senj) i Gradski muzej Senj 22. srpnja 1963. godine organiziraju na tvrđavi Nehaj skup službenog naziva *Savjetovanje o uređenju i savremenoj namjeni tvrđave Nehaj* s jednom točkom dnevnog reda: *uređenje Nehaja*. O svemu je sačinjen *Zapisnik Savjetovanja o uređenju i savremenoj namjeni tvrđave Nehaj*. Pisan je u 6 primjeraka na 13 tipkanih, danas teško čitljivih stranica. Jedan se primjerak čuva u Gradskom muzeju Senj⁴⁰.

Na *Savjetovanje* su pozvani sudionici koji se, zbog teško čitljivog teksta (osobito str. 2), poimence navode (prijepis iz *Zapisnika*, str. 1-2):

³⁷ Predstavnicima vojnih struktura savezne i republičke razine nezaobilazni su dionici procesa odlučivanja, najvjerojatnije jer se ipak radi o vojno-obrambenom objektu kojemu treba dopustiti novu namjenu.

³⁸ A. GLAVIČIĆ, 1970, 211.

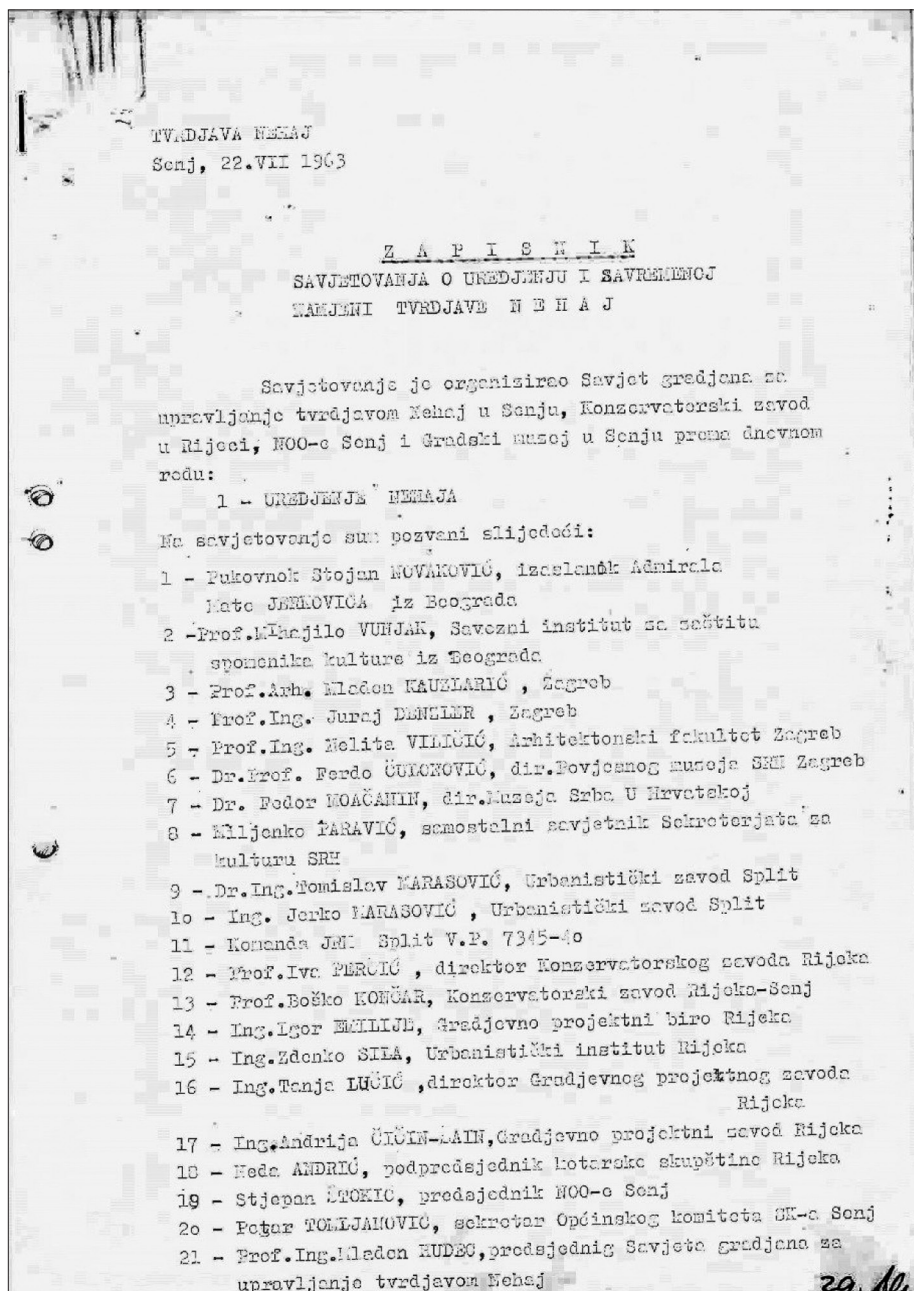
³⁹ A. GLAVIČIĆ, 1965, 315.

⁴⁰ Dokument nije razvrstan u zbirku i nema signaturu.

1. *Pukovnik Stojan Novaković, izaslanik admirala Mate Jerkovića iz Beograda*
2. *Prof. Mihajlo Vumjak, Savezni institut za zaštitu spomenika kulture, Beograd*
3. *Prof. arh. Mladen Kauzlarić, Zagreb*
4. *Prof. ing. Juraj Denzler, Zagreb*
5. *Prof. ing. Melita Viličić, Arhitektonski fakultet, Zagreb*
6. *Dr. prof. Ferdo Čulinović, direktor Povijesnog muzeja NRH, Zagreb*
7. *Dr. Fedor Moačanin, direktor Muzeja Srba u Hrvatskoj*
8. *Miljenko Paravić, samostalni savjetnik Sekretarijata za kulturu SRH*
9. *Dr. ing. Tomislav Marasović, Urbanistički zavod Split*
10. *Ing. Jerko Marasović, Urbanistički zavod Split*
11. *Komanda JNA Split, V. P. 7345-40*
12. *Prof. Iva Perčić, direktor Konzervatorskog zavoda Rijeka*
13. *Prof. Boško Končar, Konzervatorski zavod Rijeka – Senj*
14. *Ing. Igor Emilije (Emili, op. a.), Građevno projektni biro Rijeka*
15. *Ing. Zdenko Sila, Urbanistički institut Rijeka*
16. *Ing. Tanja Lučić, direktor Građevinskog projektnog zavoda Rijeka*
17. *Ing. Andrija Čičin-Šain, Građevni projektni zavod Rijeka*
18. *Neda Andrić, predsjednik Kotarske skupštine Rijeka*
19. *Stjepan Štokić, predsjednik NOO-a Senj*
20. *Petar Tomljanović, sekretar Općinskog komiteta SK-a Senj*
21. *Prof. ing. Mladen Hudec, predsjednik Savjeta građana za upravljanje tvrđavom Nehaj*
22. *Ing. Krunoslav Prpić, predsjednik Turističkog društva "Velebit" Senj*
23. *Prof. Ante Glavičić, direktor Gradskog muzeja Senj*
24. *Prof. Petar Šojat, predsjednik Senjskog muzejskog društva*
25. *Stjepan Rukavina, načelnik Odjela za privredu NOO-a Senj*
26. *Branko Krpan, tajnik Narodnog odbora Općine Senj*

Nisu se odazvali (neki uz ispriku i obrazloženje) Andre Mohorovičić, Mladen Kauzlarić, Tomislav i Jerko Marasović, Fedor Moačanin, Ferdo Čulinović, Igor Emili i Neda Andrić.

Za upoznavanja s lokalitetom i duhom mjesta kao dodatnim nadahnućem za rad, domaćin skupa Ante Glavičić vodi goste po tvrđavi, obrazlaže stanje, namjere i moguće pravce djelovanja, onako kako ih se trenutačno percipira. Osnovne teme koje treba raspraviti i donijeti zaključke mogu se sažeti kao: Stanje tvrđave danas; Dostupnost dokumentacije (skice, grafički prikazi,

Sl. 4. Zapisnik sa *Savjetovanja*, str. 1. (izvor: arhiv GMS-a)

izmjere) i artefakata za muzejsku zbirku; Obnova i namjena; Nadležnost za izradu i reviziju projekata; Rokovi; Izvori materijalnih sredstva (novac, izlošci za zbirke) po fazama te Podrška nadležnih upravnih tijela Federacije, Republike, Kotara i Grada.

Kroz rad *Savjetovanja* vodi inženjer Mladen Hudec, a tijekom i rasprave je moguće sistematizirati u nekoliko osnovnih tematskih cjelina.

Značaj i zasluženi status tvrđave ističu mnogi sudionici. Tako voditelj *Savjetovanja* Mladen Hudec ističe savezni značaj tvrđave, obnova koja ne smije voditi isključivo ka komercijalizaciji. Kula, kao izvorno vojni obrambeni objekt (a ne burg kao što su to Ozalj, Trsat ili Trakošćan), zahtijeva drugačiji pristup. (*Zapisnik*, str. 7) S Hudecom se slaže i pukovnik Stojan Novaković koji podcrtava savezni značaj Nehaja. Sredstva za njegovu obnovu moraju biti vezana uz daljnju namjenu, a tražiti ih treba od republičkih i saveznih fondova za zaštitu spomenika (*Zapisnik*, str. 7).

Veliki je problem prikupljanje podataka – o samoj tvrđavi, sli i o tvrđavnim objektima i sustavima iz istog razdoblja. Miljenko Paravić, samostalni savjetnik republičkog Sekretarijata za kulturu, smatra da se svi projekti trebaju raditi u Konzervatorskom zavodu u Rijeci, no za to nedostaje dokumentacija. (*Zapisnik*, str. 8) Prof. Glavičić izvještava da nešto podataka i dokumentacije postoji, no većinu toga je dr. Vuk Krajač uzeo od Konzervatora i navodno predao M. Fučiću⁴¹. Treba obići muzeje i arhive (Beč, Graz, Udine, Celje, Trst, Rim, ...) i sakupiti što se može pronaći (*Zapisnik*, str. 8). Navodi da se sve što je u Senju i u Jugoslaviji može sabrati, ali je puno toga u Beču. On i arhitektica Melita Viličić (tada asistentica prof. Denzlera) planiraju u listopadu obići bečke, ljubljanske i zagrebačke arhive. Građe o uskocima u Senju ima malo, grobovi u razrušenoj Crkvi sv. Franje otvoreni su još 1880. godine, kad je senjski kanonik Kajetan dopustio odnijeti nakit, oružje i odjeću vjerojatno u Beč ili Veneciju. Povrat je malo vjerojatan. GMS će izvršiti arheološko istraživanje Sv. Franje, a materijalnu građu o uskocima treba sakupljati u suradnji s uglednim muzealcima i građanstvom koje može pomoći. Tražit će se novčana pomoć JAZU (*Zapisnik*, str. 10). Ing. Tanja Lučić, direktorica Građevnog projektnog zavoda Rijeka, napominje da je za potrebe izrade projekata potrebno što prije evidentirati sve natpise na elementima ugrađenim u zidove Nehaja i predati ih projektantu (*Zapisnik*, str. 8).

⁴¹ Arhitekt i konzervator Mladen Fučić usko surađuje s dr. Krajačem, osobito oko promicanja inicijative izgradnje Mauzoleja senjskih uskoka. U Senju projektira prenamjenu kule Šabac za potrebe Lučke kapetanije te palače Carina za Biskupski dvor.

Faznost i stupanj obnove Nehaja ključna su pitanja. Da se o potrebi rada na kuli govori već deset godina bez vidljivijih rezultata, ističe prof. Petar Šojat, predsjednik SMD-a. Mišljenja je da kulu treba gledati kao cjelinu te shodno tome napraviti i cjeloviti projekt. Samo se tako mogu zatražiti sredstva. Paralelno svakako treba raditi na prikupljanju materijala za muzejske zbirke u samoj zgradi Muzeja, kao i uskočke zbirke na Nehaju. Tvrđava bi trebala, po njegovim riječima, biti svojevrsna "depandansa" Muzeja, na čemu već rade Muzej i Konzervatorski zavod Rijeka (*Zapisnik*, str. 7). Mišljenje prof. Šojata dijele i Miljenko Paravić i prof. Juraj Denzler. Prema njihovom mišljenju, prihvatljiva je samo cjelovita obnova, nikako etapna, stoga nisu za to da se mijenja samo krovište ili vrši bilo kakva parcijalna sanacija. Temeljem cjelovitog projekta sve mora biti riješeno i troškovnički specificirano (*proračunato*) jer će se samo tako smanjiti troškovi (*Zapisnik*, str. 7).

Među temeljnim pitanjima *Savjetovanja* (koja zaključno moraju rezultirati konsenzusom) su namjena i dispozicija sadržaja u tvrđavi. Očito su u gradu, a možda i šire, postojala razmišljanja o komercijalizaciji tvrđave Nehaj, ne bi li se na taj način prikupila sredstva za izvođenje radova i kasnijeg održavanje. Nesporno je da se u tvrđavu treba smjestiti uskočka zbirka i topovi, ali što je s ostalim, tzv. "rekreacionim" sadržajima koji trebaju nadopunjavati muzejsku djelatnost? Za donošenje odluke danas, kako kasnije ne bi bilo primjedaba, zalaže se Miljenko Paravić (*Zapisnik*, str. 8).

Prof. Denzler daje prijedlog namjene, sadržaja, dispozicije po etažama, materijala i načina izvođenja: unutrašnjost ne smije biti natrpana izlošcima i oni ne smiju dominirati nad građevinom; zidove treba ogoliti (većim dijelom otući žbuku), za postavu i ugradnju rasvjete kao ilustracija može poslužiti prijedlog za stari grad Sisak (dostavit će ga na uvid) gdje su instalacije razvedene pod debljom žbukom i u sljubnicama (fugama) (*Zapisnik*, str. 7). Arhitekt Zdenko Sila ističe kao dobar primjer rješenja rasvjete u sali s oružjem dvorca Trakošćan (*Zapisnik*, str. 7), a što se svih sadržaja osim muzejskih tiče, njih treba smjestiti u podzemlje tvrđave (*Zapisnik*, str. 8). Prof. Glavičić upozorava da se odluka o namjeni podzemnog dijela može donijeti tek nakon sondažnih istraživanja vezanih uz narodnu predaju o postojanju tajnog tunela-prolaza između Nehaja i gradskog Kaštela (*Zapisnik*, str. 8).

Za plato oko tvrđave prof. Denzler ističe da se o njemu ni sad ne vodi dovoljna briga i pažnja. U budućem cjelovitom rješenju okoliš treba biti čist, a vegetacija niska jer se radi o obrambenoj tvrđavi koja traži preglednost i dobre vizure. Prazan plato oko Nehaja potreban je i iz razloga organizacije gradilišta, dopreme materijala i pripreme na licu mjesta svega što se treba ugraditi (*Zapisnik*,

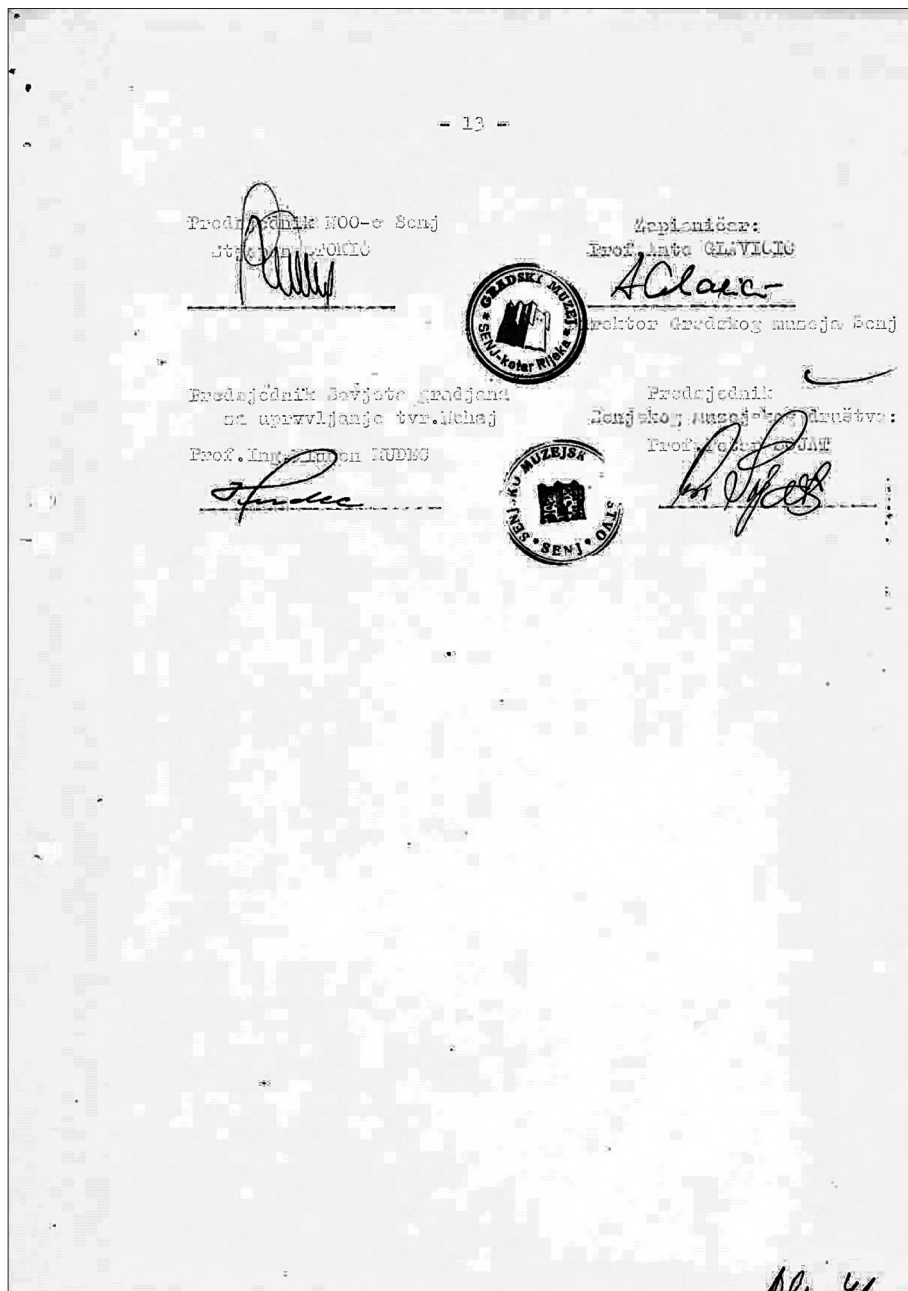

Sl. 5. Arhitektonsko snimanje ulaznog portala i pristupnog stubišta tvrđave Nehaj 1963. godine
(foto: Laszlo Fuderer, izvor: privatni arhiv Vladimira Berkovića)

str. 7 i 10). U svakom slučaju, projekt treba revidirati posebno povjerenstvo (*Zapisnik*, str. 10), što podržava i Miljenko Paravić.

Sâmo projektiranje i način izvođenja radova ingerencija su ovdje zastupljenih struka. Za pitanje može li se projekt završiti do listopada 1963. godine, svakako treba konzultirati Denzlera, Mohorovičića i Kauzlarića, smatra Miljenko Paravić (*Zapisnik*, str. 8 i 9). Iako se Stjepan Štokić zalaže da Konzervatorski zavod Rijeka bude nositelj izrade projekta (*Zapisnik*, str. 9), Juraj Denzler smatra da izvedivost ovisi o prethodnom osiguranju potrebne dokumentacije (*Zapisnik*, str. 10). Melita Viličić podsjeća da je studentima arhitekture bilo već ranijih godina povjereno snimanje tvrđave Nehaj.

U organizaciji Zavoda za povijest arhitekture studenti već 1962. i 1963. godine vrše snimanje staroga Senja za potrebe izrade makete. Ona i prof. Denzler smatraju da Gradski muzej Senj treba angažirati njih za kompletiranje i ispravku postojeće dokumentacije tvrđave Nehaj. Taj posao studenti, u koje imaju puno povjerenje, u suradnji s Konzervatorskim zavodom u Rijeci, mogu uspješno izvršiti do 25. kolovoza 1963. godine (*Zapisnik*, str. 9).

Sl. 6. Zapisnik sa *Savjetovanja*, str. 13. (izvor: arhiv GMS-a)

Dinamika, etapnost i rokovi izravno su vezani uz faze dovršenja projekata i izvora financiranja. Mladen Hudec predlaže da se do listopada tekuće godine napravi idejni projekt, a do početka 1964. godine glavni projekt (*Zapisnik*, str. 10). Kad je financiranje u pitanju, postoje već neka iskustva koja je dobro slijediti. Pukovnik Novaković smatra da sredstva vezana uz namjenu (isključivo muzejsku) treba tražiti od republičkih i saveznih fondova za zaštitu spomenika. Dio treba osigurati grad, dio bankovni zajam, a dio komercijalni sadržaji (*Zapisnik*, str. 7). Miljenko Paravić predlaže 1. da dopunu projekata financira Muzej iz donacija, 2. da se od obitelji Krajač i drugih zatraži sav materijal o kuli koji mora biti na raspolaganju GMS-u i 3. da se formira komisija koja će dati suglasnost na projekt i temeljem toga zatražiti novu financijsku pomoć od Sekretarijata za kulturu SRH u Zagrebu i Fonda za unapređenje kulture i umjetnosti u Beogradu (*Zapisnik*, str. 9). Mihajlo Vumjak obavještava nazočne da je u Beogradu održan seminar o turizmu, a jedan od zaključaka je da se na bazi projekcije prihoda od turizma isto može zatražiti zajam. Banci se može *objasniti da turizam nije samo hotel, restoran, cesta i t. d., već sva ona duhovna dobra minulih vremena za koja se interesira stranac i koja on želi vidjeti i upoznati* (*Zapisnik*, str. 9). Vumjak ističe da Nehaj nije samo briga Senja i da se grad obrati njima (Saveznom institutu za zaštitu spomenika kulture u Beogradu, op. a.) koji može preko Fonda za unapređenje kulturne djelatnosti pomoći i sredstvima i savjetodavno (*Zapisnik*, str. 10).

Prije donošenja zaključaka formira se Komisija za reviziju projekta koju čine *prof. arh. Mladen Kauzlarić, Zagreb, prof. ing. Juraj Denzler, Zagreb, ing. prof. Andre Mohorovičić, Zagreb, prof. ing. Melita Viličić, Arhitektonski fakultet Zagreb, prof. Iva Perčić, direktor Konzervatorskog zavoda Rijeka, prof. Boško Končar, Konzervatorski zavod Rijeka – Senj, ing. Zdenko Sila, Urbanistički institut Rijeka, prof. ing. Mladen Hudec, predsjednik Savjeta građana za upravljanje tvrđavom Nehaj, prof. Ante Glavičić, direktor Gradskog muzeja Senj* (prijepis iz *Zapisnika*, str. 11).

Predsjedavajući inž. Mladen Hudec i prof. Ante Glavičić predlažu zaključke (prijepis iz *Zapisnika*, str. 11-12):

1. *Nehaj kao prvorazredni spomenik općejugoslavenskog značaja urediti kao dependansu GMS-a, nikako kao isključivo ugoditeljski objekt;*
2. *U prizemlju urediti rekreacioni prostor veličine, namjene i opremom primjeren Nehaju kao spomeniku, omogućiti koncerte, savjetovanja, zabave i sl.;*
3. *1. kat – uskočka zbirka;*

4. 2. kat – "rekonstrukcija nehajgradske baterije od 11 topova", preostale ukopane u luci izvaditi i konzervirati;
5. Vrh (krovni ophod) – vidikovac;
6. Tvrđava je depandansa GMS-a;
7. Do studenog 1963. dovršiti projekt i osigurati sredstva;
8. Naručitelj projekta Konz. zav. Rijeka, molilac sredstava Savjet građana ili SMD, nositelj zajma GMS ako treba, nikako neko ugovorničko poduzeće.

Zapisnik potpisuju zapisničar Ante Glavičić, direktor GMS-a te Stjepan Štokić, predsjednik NOO-a Senj, prof. ing. Mladen Hudec, predsjednik Savjeta građana za upravljanje tvrđavom Nehaj i prof. Petar Šojat, predsjednik SMD-a. Šest "originala" ovjerenih pečatima GMS-a i SMD-a šalje se na adrese: 1. *Savjet građana za upravljanje tvrđavom Nehaj Senj*, 2. *Senjsko muzejsko društvo Senj*, 3. *Narodni odbor općine Senj*, 4. *Konzervatorski zavod Rijeka*, 5. *Sekretarijat za kulturu SRH Zagreb* i 6. *Savezni zavod za zaštitu spomenika kulture Beograd*. Rukom je dopisano još 6 adresanata: 7. *JAZU Zagreb*, 8. *Igor Emilije (Emili, op. a.) Rijeka*, 9. *Ing. J. Denzler*, 10. *Ing. Viličić Melita*, 11. *JRM - adm. M. Jerković* i 12. *Neda Andrić – kotar* (prijepis iz *Zapisnika*, str. 12).

Realizacija zaključaka Savjetovanja

Zaključci Savjetovanja nedvosmisleno ukazuju na konzervatorski pristup kakav su zagovarali Gjuro Szabo, Tadija Smičiklas, Ljubo Karaman i suvremenici (kreativno konzervatorstvo ili *schöpferische Denkmalpflege*), a koje zastupaju i po kojima djeluju arhitekti, povjesničari arhitekture i konzervatori kakvi su Juraj Denzler i njegov stručni tim. U korpus zgrade, s puno obzira, povijesne i stručne utemeljenosti i pažnje, treba uvesti nove materijale, tehniku i sadržaje. Slijedeći *Zaključke*, tvrđava Nehaj se, kao prvorazredni spomenik općejugoslavenskog značaja, priključuje sastavu i djelovanju GMS-a za postav uskočke zbirke. Projektni program koji se daje projektantima (arhitektima Jurju Denzleru i Meliti Viličić) predviđa prizemlje kao polivalentni prostor za koncerte, savjetovanja i prateće usluge u funkciji djelovanja zbirke, 1. kat za smještaj uskočke zbirke, 2. kat za postav baterije povijesnih topova, a krovni ophod za vidikovac.

U svrhu prikupljanja arhivske građe kao utemeljenog izvora za izradu projekata obnove i adaptacije te osmišljavanja muzejske namjene, arhitektica Viličić i profesor Glavičić od listopada 1963. godine obilaze carske i državne arhive u Beču i u Ljubljani (Beč, Nacionalna biblioteka, Zbirka karata i Zbirka rukopisa; Beč, Ratni arhiv; Beč, Arhiv dvorske komore; Beč, Državni arhiv, Putovanja dvora – obiteljski arhiv; Ljubljana, Muzej Rudolfinum; Ljubljana⁴²).

Juraj Denzler i Melita Viličić (kao glavni projektant) s Odsjeka za povijest arhitekture sada već odvojenog Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu, nastavljaju s izradom složene projektne dokumentacije *na osnovu proučavanja i komparacije starih nacрта i planova iz 18. i 19. st. uspješno i gratis*⁴³. Rade projekt rekonstrukcije pristupnog stubišta, mosta, vrata i dijela prizemlja tvrđave Nehaj. Prema njihovom projektu, a nakon proučavanje arhivske građe srodnih građevina iz istog razdoblja prema prikazima Martina Stiera, Giovannija Pieronija, Johanna W. Valvazora i drugih, kameno stubište se postavlja okomito na ulazno pročelje (uklanja se stubište uz pročelje), spojni drveni most iz tehničkih razloga se ne predviđa kao podizni, a ulazna se vrata izmještaju simetrično na sredinu pročelja, ispod srednje kule. Zbog specifičnih klimatskih uvjeta, unutar debljine zida iza ulaznih vrata umeće se vjetrobran.

Jedna od prvih aktivnosti potaknutih *Savjetovanjem* na samom objektu je donošenje odluke Skupštine općine Senj i Savjeta Gradskog muzeja Senj kojom se za izvođenje radove ovlašćuje već osnovana Zidarska grupa. Prema *Zapisniku Savjetovanja*, grupa za sanacije radova (tzv. Režijska grupa) po riječima prof. Denzlera postoji već i prije 1963. godine te je on predlaže za jedini logični nastavak radova. Smatra da uvođenje u rad nekog "poduzeća" ne dolazi u obzir (*Zapisnik*, str. 7-8). Koordinator Režijske grupe, prof. Glavičić 1999. godine piše:⁴⁴ *Odlukom Skupštine općine Senj i Savjeta Gradskog muzeja u Senju osnovana je Zidarska grupa Muzeja koju su u to vrijeme sačinjavali vrsni zidari i klesari kamena: poslovođa Ivan Osterman, predradnik Milan Tomljanović Vorgo, Milan Tomljanović Miš, Ive Prpić Bayerija, Milan Prpić, Ive Prpić, Milan Nekić, Pave Krmpotić, Jure Špalj Škijica, Joso Marković, Petar Tomljanović Vorgo, Nikola Barbiani Beli, Katarina Baranjac, tajnica Muzeja i Ante Glavičić, prof., rukovodilac grupe.*

Savjet građana ovlašćuje inženjera građevinarstva Mladena Hudeca i arhitekta Krunoslava (Luku) Prpića za vođenje stručnog nadzora konstrukcijske sanacije objekta, posebno krovšta. Ante Glavičić koordinira i suradnju s arhitektima Zdenkom Silom (direktor Urbanističkog instituta Rijeka), Igorom Emilijem (Projektini zavod Rijeka), Mladenom Kauzlarićem i Androm Mohorovičićem (JAZU). Inženjer Mladen Hudec već od 1961. godine radi (naravno volonterski) na osnovnom konstrukcijskom učvršćenju tvrđave, posebno krovšta, što omogućava i održavanje samog *Savjetovanja* u tom prostoru. Melita

⁴² M. VILIČIĆ, 1971, 65–130.

⁴³ A. GLAVIČIĆ, bilješka 3, 1965, 322.

⁴⁴ A. GLAVIČIĆ, 1999/1, 109–110, napomena 16.

Viličić ističe da je njezinom stručnom timu *u istražnim radovima i izradi statičke dokumentacije, osobito rekonstrukciji krovišta, veliku pomoć pružao Mladen Hudec, prof. građevine iz Zagreba, šef Odsjeka za komunalne poslove Općine Senj Krunoslav Prpić, inž., te stručni djelatnici Zavoda za zaštitu spomenika kulture na Rijeci.*⁴⁵

Arheološka istraživanja, sanaciju i uređenje muzejske zbirke financijski pomažu Općina Senj, Republički i Savezni Fond za unaprjeđenje kulturnih djelatnosti i pojedinci. *Za početak radova u 1964. Muzeju je bilo osigurano 10 milijuna dinara. Tako se na osnovu sakupljene dokumentacije započelo velikim istraživačkim i konzervatorskim radovima u Nehaju.*⁴⁶

Ante Glavičić predvodi grupu koja u svibnju 1965. godine službeno započinje s arheološkim istraživanjima unutar i oko tvrđave Nehaj. Istražuje se sastav ziđa, drvena krovna konstrukcija i slojevi u unutrašnjosti i u nasipu izvan tvrđave. Najvažniji je nalaz temelja starohrvatske ranoromaničke crkve sv. Jurja. *Dvije hrastove grede krovišta te gređnjak s urezanim imenom koje ukazuje na zahvate na krovištu u vrijeme cara Ferdinanda sredinom 18. stoljeća.* Glavičićevi arheološki nalazi utječu na proces kasniji restauracije, njegovu dinamiku i prezentaciju nalaza *in situ*, kako je to učinjeno s temeljima crkve sv. Jurja. Nalaz dodatnih fragmenata Senjske glagoljske ploče rezultat je istraživanja nasipa pristupnog stubišta 1965. godine za potrebe izgradnje novoga, prema projektu prof. Jurja Denzlera.⁴⁷ Kako bi se provjerila narodna kazivanja o postojanju spojnog tunela između tvrđave i kaštela Ožegovićianum (*Rabattin prolaz*), Glavičić pred glavnim ulazom istražuje dovoljno u dubinu i tako otklanja svaku sumnju o postojanju istog.

Radovi se na tvrđavi Nehaj izvode u desetogodišnjem razdoblju (1964. – 1974.). Prvobitni plan da se građevinski radovi završe do sredine 1972. godine nije moguće ostvariti, dijelom i zbog novih arheoloških otkrića. Uz konstrukcijske zahvate, Melita Viličić i Arhitektonski fakultet u Zagrebu rade projekt uređenja za potrebe stalnog muzejskog postava u tvrđavi. Projekt, sukladno smjernicama iz *Zaključaka*, predviđa uvođenje ugostiteljskog sadržaj u iskopanom podzemnom dijelu (oko 80 m²), u prizemlju konzerviranje temelja, ostataka zidova i oltara crkve sv. Jurja, osiguranje mjesta za postav glagoljskih i nekih manjih spomenika, uskočkih grbova i portreta senjskih kapetana u Vojnoj krajini. Na prvom katu projektira se prostor za postavu izložbe senjskih, novljansko-ledenički, brinjsko-

⁴⁵ A. GLAVIČIĆ, 1999/1, 109–110.

⁴⁶ A. GLAVIČIĆ, 1965, 315.

⁴⁷ A. GLAVIČIĆ, 1999/1, 89–90.

otočkih i kliških uskoka. Drugi kat prilagođava se prikazu osnutka senjske primorske kapetanije te osnutka Vojne krajine, razvoju vatrenog oružja i utvrda. Za te potrebe izvadit će se iz luke, obnoviti i na obrambene pozicije postaviti 11 teških topova, uključujući i one dopremljene iz Zagreba⁴⁸. Želja je da se iz njih i puca u svečanim prigodama. Krovni ophod postaje vidikovac.⁴⁹

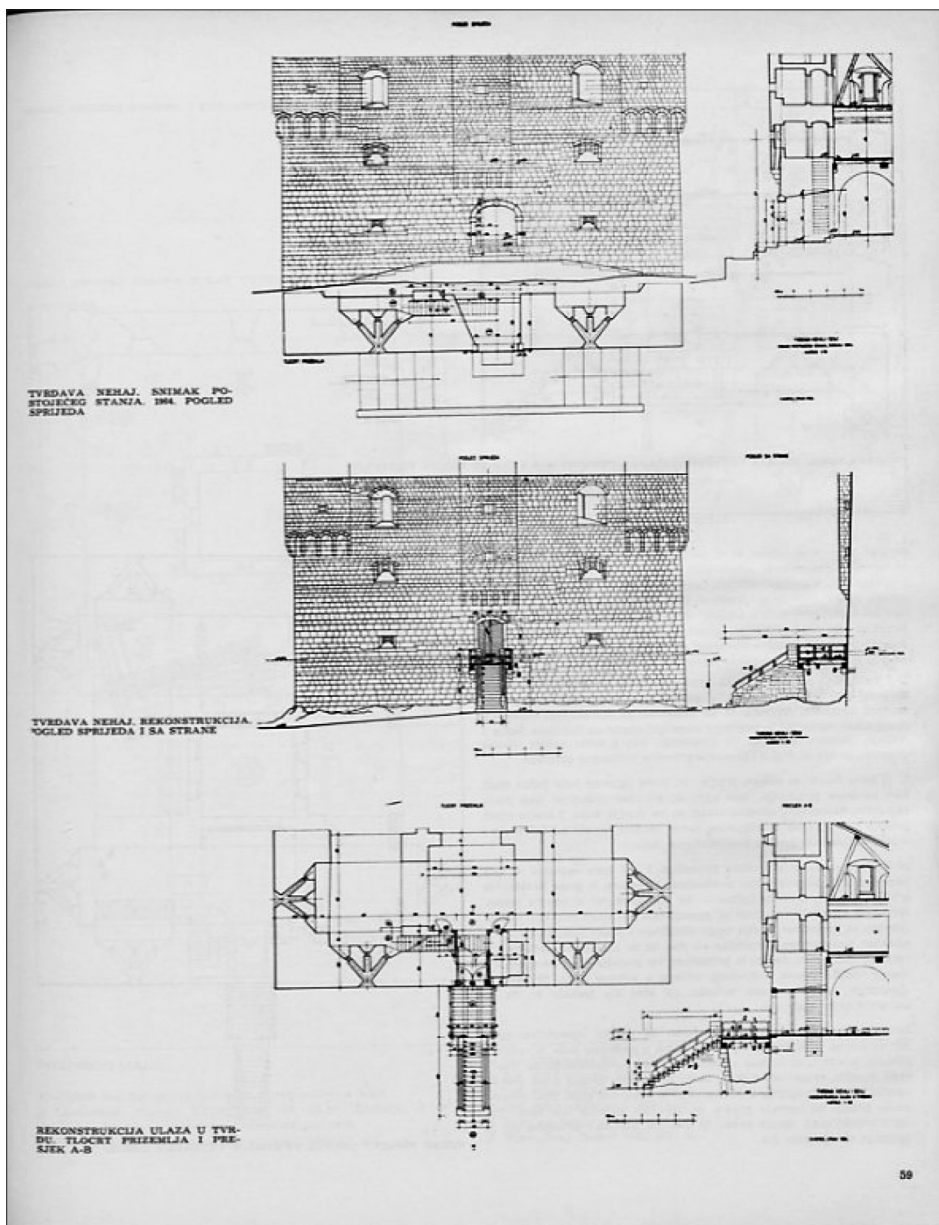
Cjeloviti opis radova izvedenih na tvrđavi Nehaj do 1970. godine, iz povijesno-arhitektonske perspektive daje arhitektica Sena Sekulić-Gvozdanović⁵⁰, bliska suradnica troje glavnih protagonista *Savjetovanja* - izrade projekata Jurja Denzlera i Melite Viličić te ravnatelja GMS-a Ante Glavičića. U *Senjskom zborniku* br. 4. objavljuje tekst naslova *Izgradnja, opis i analiza projekta obnove tvrđave Nehaj u Senju*. Opisujući Nehaj prema stanju iz 1970. godine te osvrćući se na projekt obnove autora Jurja Denzlera i Melite Viličić, Sekulić-Gvozdanović ističe sve izazove koje je pred konzervatore i arhitekte postavio status objekta: *Obnova kulturno-povijesnog spomenika traži ne samo studijski pristup stilskim karakteristikama, originalnom građevnom materijalu i konstrukciji, nego i stanovita odricanja u smislu kreativnog djelovanja arhitekta*. Ističe tako potrebu stalnog usklađivanja zamisli prvobitnog autora (stanja zatečenog nakon devastacija, bombardiranja i kasnije djelomične obnove) s novim mogućnostima, potrebama i vizijama. Osnovno je, smatra Sekulić-Gvozdanović, *da se više sređuje nego kreira. Da se ruka arhitekta gotovo i ne osjeti uz nove funkcionalne razloge (...)*, a što ne bi smjelo u obnovi objekta biti uočljivo.⁵¹ Autori projekta znalački su riješili probleme zaštite od bure (vjetroman, zatvaranje otvora staklom), akustike i potreba muzejske postave, ne

⁴⁸ Dio topova je nakon premještanja iz Senja postavljen na Jezuitskom trgu u Zagrebu, zatim preseljen u Medvedgradsku ulicu kod Gliptoteke. Da se izbjegne opasnost da budu pretopljeni, u ljeto 1952. dr. Krajač organizira njihov prijevoz u Senj. (M. ŠPIKIĆ, 2016, 128)

⁴⁹ A. GLAVIČIĆ, 1970, 214–216.

⁵⁰ Srebrenka Sena Sekulić-Gvozdanović (Banja Luka, 1916. – Zagreb, 2002.) je "prva dama hrvatske arhitekture". Školovana u Zagrebu, jedna je od prvih žena koje upisuju Arhitektonski odjel Tehničkog fakulteta u Zagrebu (diplomira 1940.), prva asistentica (1946.), docentica (1962.), izvanredna profesorica (1970.), redovna profesorica (1975.) i dekanica (1979.) na raznim inačicama arhitektonskih fakulteta, uvijek na katedrama za povijest arhitekture (razni nazivi) i najbliža suradnica Andre Mohorovičića, Jurja Denzlera i Melite Viličić. Prva je žena predstojnica Katedre za povijesni razvoj arhitekture. Uz istraživački i znanstveni rad (posebno na polju gradinske i tvrđavne arhitekture), bavi se projektiranjem, pedagoškim radom, publicistikom (više od 250 publiciranih znanstvenih i stručnih radova, nekoliko knjiga te prijevoda) te javnim radom. Doktorira 1975. godine i postaje članicom JAZU-a, Družbe hrvatskog zmaja i drugih. Predaje na sveučilištima u Jugoslaviji, Europi i SAD-u. Dobitnica je najviših strukovnih i državnih nagrada. (S. SEKULIĆ-GVOZDANOVIĆ, 2000)

⁵¹ S. SEKULIĆ-GVOZDANOVIĆ, 1970, 254–255.

Sl. 7. Nacrti postojećeg stanja te projekt pristupa i pročelja tvrđave Nehaj, *Arhitektura*, 1971, 59 (izvor: arhiv Udruženja hrvatskih arhitekata)

samo ne narušavajući integritet objekta već afirmirajući sve njegove oblikovne kvalitete, način gradnje te implementiranje novih materijala i funkcija.

O tome kako vrjednuje doprinos Denzlera i suradnika obnovi Nehaja, a i koliko je vezana za Senj, svjedoči i poglavlje u monografiji *Arhitekt Juraj Denzler* naslova *Utvrda Nehaj, Senj*. Iz ogromnog Denzlerovog opusa dr. Sekulić-Gvozdanović bira Nehaj, ilustrirajući tekst nacrtom postojećeg stanja ulaznog pročelja.⁵²

Post-procesi, odjeci i postignuća

Zamahom znanstveno-istraživačkog rada na baštini Senja i okolice ukazuje se potreba za pokretanjem adekvatnog časopisa - *Senjskog zbornika* 1965. godine. Radovi Ante Glavičića, Melite Viličić i Sene Sekulić-Gvozdanović koji donose rezultate istraživanja, analize, prijedloge obnove i privođenja namjeni te tijeka izvođenja radova na samoj obnovi tvrđave Nehaj, sustavno se objavljuju već od prvog broja. U *Senjskom zborniku* svoje analize i prijedloge rekonstrukcije (posebno Papinske kule) iznosi i Mladen Hudec.

Značajno je postignuće u Senju posljedično svakako obnova i prenamjena Palače Vukasović za potrebe funkcioniranja i smještaja zbirki GMS-a, a na tragu inicijalnih aktivnosti dr. Vuka Krajača još u 1950-ima. Tajnik Konzervatorskog zavoda Zagreb Zvonimir Turina šalje očitovanje riječkim kolegama o *idejnim skicama arhitekta Grakalića*, tražeći od njega i arhitekata Andre Mohorovičića i Lavoslava Horvata da prouče mogućnost izgradnje stubišta u unutarnjem dvorištu koje ne bi zasijecalo u stilski restaurirane lukove.⁵³ Obnova je završena 1965. godine,⁵⁴ a u 70-ima dio prizemlja i unutrašnje dvorište dobivaju novu privremenu namjenu u obliku restorana, za to vrijeme uspješnog ugostiteljskog objekta.

Uz tvrđavu Nehaj, Melita Viličić se intenzivno bavi i ostatcima u bombardiranjima srušene Crkve sv. Franje. Iako bez osobite arhitektonske vrijednosti, značaj crkve je u njezinoj srođenosti sa životom grada, kao zadnjim počivalištem senjskih uskoka, plemića, znanstvenika, ljudi iz svijeta kulture i bogatih trgovaca. Na zamolbu tadašnjeg predsjednika Senjskog muzejskog društva dr. Vuka Krajača, prve skice daje Ivan Meštrović⁵⁵. Krajačevu inicijativu

⁵² S. SEKULIĆ-GVOZDANOVIĆ, 2000, 58–59.

⁵³ M. ŠPIKIĆ, 2016, 126.

⁵⁴ GRADSKI MUZEJ SENJ, URL: [https://www.muzej-senj.hr/povijest/_\(2023-11-21\)](https://www.muzej-senj.hr/povijest/_(2023-11-21))

⁵⁵ Moguće je da je skice/nacrte radio Meštrovićev bliski suradnik i prijatelj arhitekt Harold Bilinić, koji 1947. – 1948. godine već radi na rekonstrukciji senjske katedrale. (GRADSKI MUZEJ SENJ, URL: [https://www.muzej-senj.hr/povijest/_\(2023-11-21\)](https://www.muzej-senj.hr/povijest/_(2023-11-21)), S. PIPLOVIĆ, 1994)

Sl. 8. Plakat izložbe *SENJ*, Arhitektonski fakultet, Zagreb, kraj 1960-ih
(foto: Laszlo Fuderer, izvor: privatni arhiv V. Berkovića)

podržava i prema realizaciji vodi Ante Glavičić, a Melita Viličić počinje raditi projekt mauzoleja koji bi trajno oživljavao uspomenu na njih i njihove nadgrobne ploče istaknuo na vidnim mjestima. Zaključuje da bez obzira na sadržaj objekta koji bi se ovdje mogao podići, očito je da bi ovdje prilikom nove izgradnje trebalo zadržati obrise starijeg objekta, crkve sv. Franje, da se sačuva kontinuitet doživljaja urbanističkog sklada srednjovjekovnih ulica, gradskih otvorenih prostora.⁵⁶ Osim projekta i rasprava o njemu, nije došlo do daljnjih pomaka u pravcu realizacije Mauzoleja.

⁵⁶ M. VILIČIĆ, 1970, 225–240.

Melita Viličić objavljuje rezultate znanstvenih istraživanja Senja u glasilima Saveza arhitekata Hrvatske (*Arhitektura*, 1971. godine), JAZU (1971. – 1983. godine) te u *Senjskom zborniku* (od 1965. – 1991. objavljeno 14 radova). Na Arhitektonskom fakultetu krajem 1960-ih sa suradnicima priređuje izložbu *Senj*, a 1976. godine doktorira radnjom naslova *Dokumentacija arhitektonske i urbanističke strukture Senja u 17. stoljeću*. Sve zajedno u to vrijeme znatno doprinosi vidljivosti kulturnih dobara Senja kako u akademskoj, tako i u široj znanstvenoj zajednici te kulturnoj javnosti.

Nakon višegodišnjeg predanog rada (više od 10 godina) zamah obnove kulturnih dobara jenjava ukidanjem službene Radne grupe za obnovu Nehaja, o čemu prof. Glavičić svjedoči i komentira: *Uz radnje oko obnove Nehaja grupa je završila restauraciju palače Vukasović (zgrada Gradskog muzeja u Senju), započela obnovu kule Lipice i neke radnje oko priprema za izgradnju Mauzoleja senjskih uskoka. Da bi se grupa održala do novih dotacija, obavljala je uslužne zidarske radove u Senju, Svetome Jurju, Stinici, Zavižanu, HE Senj, radila na uređenju topovske baterije sv. Ambroz te pomagala u nekim arheološkim istraživanjima u Senju. Na žalost, nakon svih uspješnih građevinsko-konzervatorskih radova, kada je 1974./1975. trebalo započeti s izgradnjom Uskočkog mauzoleja ili restauracijom Gradske lođe (13. st.), neki gradski čelnici bez osjećaja za senjsku i svehrvatsku baštinu rastjerali su tu grupu. Od tada počinje stagnacija u kvalitetnoj i stručnoj restauraciji senjskih spomenika kulture.*⁵⁷

Ipak, kulturna dobra u Senju i dalje ostaju jedan od prioriteta, što pokazuje njihovo održavanje, postepena rekonstrukcija i brojna arheološka istraživanja na gotovo svakom otvorenom gradilištu. Na tvrđavi Nehaj se 2012. godine, temeljem projekta arhitekta i inženjera građevinarstva dr. prof. Egona Lokošeka, vrše radovi na krovu, međukatnoj konstrukciji, injektiranju zidova, popravcima žbuke i drugo. Zadnja građevina upisana u Registar kulturnih dobara je restaurirana Gradska loža, koja će također ugostiti novu namjenu i otvoriti se građanima i posjetiteljima Grada.

Vječno aktualna dilema o utjecaju ulagačkog kapitala na namjenu

Pogledom na pripremu, tijek i održavanje *Savjetovanja* iz suvremene perspektive u vrijeme digitalnih tehnologija, ne mogu se ni pojmiti sve okolnosti u kojima je ono održano. Notorna činjenica ograničenih mogućnosti prometovanja, otežanog i sporog komuniciranja, nepostojanja arhivske građe,

⁵⁷ A. GLAVIČIĆ, 1999/1, 109–110, napomena 16.

sustava konzervatorske zaštite u razvoju, nedostatka inženjerskog kadra, ingerencije nekoliko razina vlasti i dr., ostavlja prostora za mnoga pitanja. Fascinira svakako činjenica da se kvalitetnom pripremom, konzistentnim i fokusiranim tijekom *Savjetovanja* u samo jednome danu mogu raspraviti, dogovoriti i finalizirati zaključci za operacionalizaciju tako kompleksne teme kao što je rekonstrukcija i privođenje konačnoj namjeni artefakta i monumenta kakav je tvrđava Nehaj⁵⁸. Možda upravo institucije svjetovne i vojne vlasti (crkvena je tada iz svega isključena) i sve njihove razine (savezna, republička, kotarska, gradska) te multidisciplinarnost struka, ostavljaju dojam zainteresiranosti za Senj i njegove starine, posljedično i za njegov razvoj. Decentralizacijom i prelaskom svih upravljačkih ovlasti na gradsku i lokalnu razinu početkom 1990-ih situacija kao da se mijenja, a komunikacijska razina sužava. Kao što je to bilo 100 godina ranije, Senj i u 21. stoljeću ostaje dislociran.

Temeljna misao svakog humanistički orijentiranog društva i vremena, a trebalo bi to biti i današnje transhumanističko, briga je za javni interes društva, barem kao korektiv ili stanika za razmišljanje. Zanimljiva je zapisnički konstatirana izjava pukovnika Stojana Novakovića, izaslanika admirala JRM Mate Jerkovića iz Beograda, koji u ime vojne vlasti jednog totalitarnog režima 1963. godine poručuje (*Zapisnik*, str. 7): *Osiguravanje sredstava ne smije uvjetovati namjenu*. Banalizirana i/ili namjenski preskočena, ova se misao gubi u zbiljnosti društvenog poretka koji slijedi u 1990-im godinama. Neovisnost namjene o izvoru financiranja sigurno ne implicira nepromjenjivost, nefleksibilnost ili kočenje razvoja. Prije svega je to odraz sveobuhvatnog i savjesnog sagledavanja posljedica za javni interes koji se ne očituje samo kroz funkciju i način korištenja (najčešće vulgarna komercijalizacija), već i kroz ostvarene i/ili neometane vizure, osobito kad su u pitanju kulturna dobra.

Na tragu intencija *Savjetovanja*, senjska graditeljska baština uvrštena je u Registar kulturnih dobara Ministarstva kulture Republike Hrvatske, evidentiranjem u dvije kategorije sljedećeg pravnog statusa: A) Kulturno-povijesne cjeline: Kulturno-povijesna cjelina grada Senja Z-4186, Groblje sv. Vid (Preventivno zaštićeno dobro P-6518) te B) Pojedinačna kulturna dobra, sva sa statusom kulturnih dobara: Tvrđava Nehaj Z-160, Katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije Z-158, Crkva sv. Marije od Arta Z-2000, Crkva sv. Martina Z-2004, Kaštel Ožegovićianum Z-5582, Palača Vukasović (Gradski muzej Senj) Z-2003, Kuća Petrovski Z-159, Gradska loža Z-2005, Kapelica sv. Mihovila

⁵⁸ Očito na djelu nije bio demokratski proces u kojemu nitko od sudionika ne može/smije na sebe preuzeti odluke u ime institucije koju predstavlja, bez naknadnih i dugotrajnih konzultacija.

s fontanom i grobnicom Kajetana Knežića Z-2002⁵⁹. Od ostalog mogućeg, u Registar je upisano Arheološko nalazište Trbušnjak u Abatovu P-6349.

Nije stoga pretjerano *Savjetovanje*, održano davne 1963. godine, smatrati ishodištem i svojevrsnim *Danom D* obnove i afirmacije graditeljske baštine grada.

Literatura

I. Arhivski izvori

Vladimir BERKOVIĆ, privatni arhiv, sl. 5. i 8.

Zapisnik Savjetovanja o uređenju i savremenoj namjeni tvrđave Nehaj, 1963., arhiv Gradskog muzeja Senj

II. Knjige i članci

Mislav BILOVIĆ – Dragan VLAHOVIĆ – Antun VRHOVAC, *Senj, stradanja u Drugom svjetskom ratu*, Ogranak Matice Hrvatske Senj, Senj, 2010.

Bogdan DIKLIĆ, Nastavnici, učenici, maturanti i direktori Senjske gimnazije i I COUO "Vladimir Čopić" od 1839-1989 godine, *Senjski zbornik*, 16, Senj, 1989, 71–110.

Ante GLAVIČIĆ, Izvještaj o značajnim arheološkim nalazima u tvrđavi Nehaj u Senju, maja 1964. godine, *Senjski zbornik*, 1, Senj, 1965, 315–322.

Ante GLAVIČIĆ, Informacija za obnovu tvrđave "Nehaj" i izgradnju "Uskočkog mauzoleja" u gradu Senju 1972. – 1975. godine, *Senjski zbornik*, 4, Senj, 1970, 205–224.

Ante GLAVIČIĆ, Njemačko bombardiranje Senja 1943., *Senjski zbornik*, 10-11, Senj, 1984, 341–354.

Ante GLAVIČIĆ, Dopunjeno izvješće o otkriću senjske glagoljske ploče u povodu 900. obljetnice njezina postojanja, *Senjski zbornik*, 26, Senj, 1999/1, 89–114.

Ante GLAVIČIĆ, U spomen Krunoslavu Prpiću "Luki", *Senjski zbornik*, 26, Senj, 1999/2, 401–404.

Ivan JELIĆ, Senj u razdoblju između dva svjetska rata, *Senjski zbornik*, 1, Senj, 1965, 111–136.

Josip KLEMENC – Pavao TIJAN – Gjuro SZABO – Mirko BREYER, *Hrvatski kulturni spomenici I, Senj*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1940.

Helena KNIFIĆ SCHAPS, Vuk Krajač (1895. – 1962.) – život i djelo, *Senjski zbornik*, 49, Senj, 2022, 339–364.

Mira KOLAR, Senjska željeznica, *Senjski zbornik*, 26, Senj, 1999, 247–248.

⁵⁹ REGISTAR KULTURNIH DOBARA REPUBLIKE HRVATSKE, URL: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/> (2023-11-20)

- Ivan KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, *Put u Senj, putne uspomene*, reizdanje Matica hrvatska Senj, Senj, 2001.
- Vuk KRAJAČ, *Obnova palače Vukasović u Senju*, *Arhitektura*, 6, 43-44, Zagreb, 1952.
- Nedjeljka LUETIĆ-TIJAN, *Život Pavla Tijana, Zapamćeno / Izgovoreno / Zapisano*, Matica hrvatska, Zagreb, 2014.
- Blaženka LJUBOVIĆ, *Obilježavanje 60. godišnjice djelovanja Senjskog muzejskog društva*, *Senjski zbornik*, 36, Senj, 2009, 5–20.
- Stanko PIPLOVIĆ, *Harold Bilinić 1894. – 1984.*, Društvo arhitekata Splita, Split, 1994.
- Mirko RAGUŽ, *Leksikon poznatih Senjana*, Senj, 2016, 63–65.
- Srebrenka SEKULIĆ-GVOZDANOVIĆ, *Arhitekt Juraj Denzler*, Družba hrvatskog zmaja, Zagreb, 2000.
- Srebrenka SEKULIĆ-GVOZDANOVIĆ, *Izgradnja, opis i analiza projekta obnove tvrđave Nehaj u Senju*, *Senjski zbornik*, 4, Senj, 1970, 241–262.
- Mihael SOBOLEVSKI – Ante GLAVIČIĆ, *Tito u Senju*, *Senjski zbornik*, 7, Senj, 1976./79., III–XVI.
- Marina ŠIMUNIĆ BURŠIĆ, *Dr. sc. Melita Viličić, dipl. ing. arhitekture*, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Zagreb, 2000, 220.
- Pavao TIJAN, *Senj, kulturno-historijska šetnja gradom po priloženom tlocrtu*, Senjski klub u Zagrebu, Zagreb, 1931.
- Melita VILIČIĆ, *Arhitektonski spomenici Senja*, Rad JAZU, 360, Zagreb, 1971, 65–130.
- Melita VILIČIĆ, *Kakvu namjenu dati prostoru porušene memorijalne crkva sv. Franje u Senju*, *Senjski zbornik*, 4, Senj, 1970, 225–240.
- Melita VILIČIĆ, *O maketi Senja sedamnaestog stoljeća*, *Senjski zbornik*, 9, Senj, 1981/82, 210–214.
- Veselin SIMOVIĆ, *In memoriam Prof. emer. dr. sc. Mladen Hudec, dipl. ing. građ. (1924. – 2004.)*, *Građevinar*, 56, Zagreb, 2004, 238–239.
- Anuška DERANJA CRNOKIĆ, *Nastanak Registra kulturnih dobara – povijest i sadašnjost inventariziranja kulturne baštine u Hrvatskoj*, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 37/38, 2013, 25–38.
- Marko ŠPIKIĆ, *Spomenici i urbanističko planiranje u Senju od 1949. do 1955. godine*, *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, 59/1, Zagreb, 2016, 119–136.

III. Internetski izvori

- BILINIĆ, HAROLD, *Hrvatska enciklopedija*, URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=7641> (2023-11-21)
- DENZLER, JURAJ, *Hrvatska enciklopedija*, URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=14599> (2023-11-19)
- GRADSKI MUZEJ SENJ, URL: <https://www.muzej-senj.hr/povijest/> (2023-11-21)
- MOHOROVIČIĆ, ANDRE, *Hrvatska enciklopedija*, URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=41534> (2023-11-21)

- REGISTAR KULTURNIH DOBARA REPUBLIKE HRVATSKE, URL: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/> (2023-11-20)
- SVEUČILIŠTE U ZAGREBU – JUČER, DANAS, SUTRA, *Virtualna NSK*, URL: <http://virtualna.nsk.hr/unizg/arhitektonski-fakultet/> (2023-11-16)
- SZABO, GJURO, *Hrvatska enciklopedija*, URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=59216> (2021-03-18)
- U OBRANU SENJA, *Čovjek i prostor*, URL: <https://uha.hr/dzi.php?zi=CIP> (2021-01-11)
- Melita VILIČIĆ, *Obnova kule Nehaj u Senju, Arhitektura*, 109-110, Zagreb, 1971, 55. URL: <https://uha.hr/dzi.php?zi=Arhitektura> (2023-10-18)

CONSULTATION ABOUT THE ARRANGEMENT AND NEW PURPOSE
OF THE NEHAJ FORTRESS IN SENJ, 1963

Summary

The situation in one of the most destroyed Croatian towns in the Second World War conditioned the need for the gathering of professions and politics in Senj. In the bombings of 1943 and 1944-1945, between 70% and 80% of the building stock was destroyed. Disunity in opinions between the citizenry, politics and conservation services hindered any progress.

One of the first activities of the Senj Town Museum, after its formal establishment in 1962, was the *Consultation about the arrangement and contemporary use of the Nehaj fortress* debate. It took place in the premises of the Fortress on 22nd July in 1963. It brought together the most eminent experts in the field of monument heritage protection, planning and design, as well as representatives of the political structures of the then State, Republic, District, Town and the army. The significance of the *Consultation* lay in the decisions made, which were given formal and executive powers. This one-day assembly showed how exceptional efficiency and unity can be achieved with good preparation, especially regarding the position regarding the sources and methods of financing the renovation and stipulating the purpose (for example, exclusively tourist or hospitality). Nehaj was intended to be arranged as a museum to house the Uskok Collection, in accordance with all modern conservation knowledge and methods. The *Consultation* was one of the cornerstones of the subsequent activities of the Senj Town Museum, of the first director Ante Glavičić and his collaborators and successors, in the systematic reconnaissance and restoration of the architectural heritage of Senj. It was placed in the context of the post-war period and the reconstruction and revitalisation of the architectural heritage that had already been started and/or carried out. It also looks at the role of some of the main stakeholders in decision-making (the People's Committee of the Municipality of Senj, the Senj Museum Society, the Senj Town Museum, the Council of Citizens for the Reconstruction of the Nehaj Fortress), consideration and design (JAZU Yugoslav Academy of Sciences and Arts, conservation institutes in Rijeka and Zagreb), as well as the organisational processes and circumstances of the carrying out of the works (Stonemason's group, engineers M. Hudec and K. Prpić).

Amongst the results prompted by the guidelines and conclusions of the *Consultation*, the systematic work on the collection of archival materials (M. Viličić, A. Glavičić) necessary for

the preparation of projects (J. Denzler, M. Viličić, conservation institutes) and the planning of the Uskok and other museum collections, architectural surveying of the old town centre and the Nehaj fortress (M. Viličić), the established good cooperation with scientific and professional institutions, conservators and architects, preparation of studies and scientific papers on the subject of architectural monuments of Senj and more all stand out.

It is especially worth looking at those beginnings in the light of Senj's architectural heritage (without the archaeological) today registered in the Register of Cultural Property of the Republic of Croatia as permanently (10 lots) or preventively protected (1 lot).

Keywords: *Consultation*, Council of Citizens for further care of Nehaj Fortress, Senj Town Museum, Ante Glavičić, Nehaj Fortress